

198.566

OSZK

OSZK

Chimica

RIEDL FRIGYESRŐL

49/124

R. HOFFMANN
MÁRIA

14

1 9 2 3

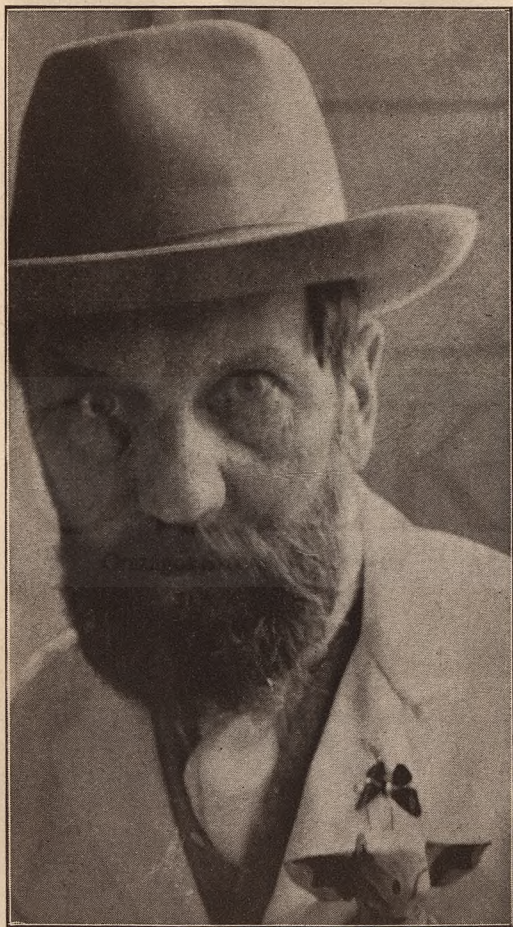
BUDAPEST, A »STUDIUM« KIADÁSA

OSZK

RIEDL FRIGYESRŐL

ÍRTA

R. HOFFMANN MÁRIA

1 9 2 5

BUDAPEST, A „STUDIUM” KIADÁSA

IV., Múzeum-körút 21.

RIEDL FRIGYESRŐL

ÍRTA

R. HOFFMANN MÁRIA

1 9 2 3

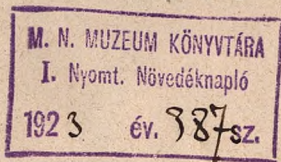

BUDAPEST, A »STUDIUM« KIADÁSA
IV.. Múzeum-körút 21.

Handwritten:
Szabó T. István
1965. 1. 26.

198566

Minden jog fenntartva.

Felmentem Riedlhez.

Egyedül volt a szobában; ebédelt s közben Bessenyei *Holmiját* olvasta. Engem csak akkor vett észre, mikor már előtte álltam és árnyékot vetettem a könyvére. Talán szólnom kellett volna? Nem tudom.

Azt sem, vajjon a szoba mély csöndje tette-e vagy az ő nagy magányossága, de valami nehéz melankólia szállott reám, mintha őszi levelek hullását hallanám... s szerettem volna meg-símogatni a haját.

E helyett rizsről meg káposztáról beszélgettünk.

***

Ezt 1905-ben írtam. Azóta sok levél hullt le a fákról, s az ő nagy magányossága is egyre nagyobb és szomorúbb lett.

Különösen az utolsó években; midőn háború s nyomában a sok nyomor, fűtetlen lakás, öreg-ség, betegség lépett közbe, — s az emberek lassankint elmaradtak tőlük. Riedltől és az édesanyjától.

Betértek ugyan most is egy-egy rövid látogatásra, de ez már nem volt a régi, kedélyes

megtelepülés Riedlék dúsan terített asztala körül, mint régen; inkább tehetetlen és kétségbeesett részvétlátogatások voltak, ha régi jó barátaik és ismerőseik fölkeresték őket, megtudni: vajjon még mindig nincs-e szenük, fájuk, van-e cukruk, cselédjük stb., — meghallgatták az öreg asszony sópánkodásait, sóhajtottak, a szívük megszakadt és távoztak. Mit is tehettek egyebet?

Egészen segíteni lehetetlen volt, kicsiben alig érdemes, és még az is ezer akadályba ütközött.

* * *

Utolsó emlékül róluk igen furcsa, majdnem groteszk képem maradt. Már olyan öreg volt Riedl édesanyja, hogy teste derékszögbe hajlott, mint a mesebeli anyókáké, haja borzasan csüngött arcába, szeme két holdja nagy piros udvarral körülrajzolt, keze igen-igen reszketett s a hangja sírós volt:

— Geben Sie Acht auf die Türe! — mondta aggodalmasan nyöszörögve, midőn távozni készültem. Csudálkozva néztem körül e fantasztikus miliőben, s akkor vettem észre a nagy, fekete macskát, amely ott durcáskodott a kis asztal körül. Ennek szólt a „Néni“ nyugtalansága: hogy ne nyissak túlságosan nagy rést az ajtón, mert a macska kiszökhetnék rajta. A hűtlen és hálátlan, aki nem tudta, milyen

nagy tisztesség érte, midőn öreg tudós barátja dolgozószobájába édesgette, hogy puha, álmos hátának símogatásával pótolja az életnek immár minden elvesztett melegét. Nem. Őt mindez nem érdekelte, csak az a jó adag hús, mely ott lent várt reá a gazdag szomszédék konyháján, ahonnan jómagát kölcsönvették.

Pedig itt nagyobb szükség volt rá! Itt két elhagyatott lelket kellett melengetni; arról nem is beszélve, hogy egerek raja özönlötte el a konyhát.

S az öreg asszony mégis — mintha igazolni akarta volna azt a régi igazságot, hogy az ember mennél nyomorúságosabb, annál inkább kapaszkodik az Élet szoknyaráncaiba, — csak nem akarta elhagyni ezt a százszorosan leromlott világot s utolsó napjaiban úgy sírt, mint egy rémült kis gyermek.

Csak élni, élni! Csak *tudja*, hogy: *van*!

S az emberek megint eljöttek, s a szívük megint kettészakadt a hiábavaló sajnálkozástól.

***

Dosztojevszkij tolla kellene ide! Hogy lépésről-lépésre írjon a *Szegény emberek* életéről, utolsó éveik gyötrelmes vergődéséről. Hogy a méltóságos professzor úr előttünk köttözzé be nagy kendőbe rossz cipőtől feltört lábát s bujtassa galocsniba vagy papucsba, mikor lemegy olcsó kosztjukért a vendéglőbe.

A nagy orosz író, aki az emberi könnyek remegő nedvébe mártotta tollát, megmutatta volna azt is, hogy az öreg úr néha ügyetlen, nem vigyáz, a kosár kiesik kezéből az Andrássy-út kellős közepén, a leves kifolyik, szertehullanak a galuskák, jön a professzor gazdag tanítványa, egy kisasszony, a kutyájával, a kutya fürgén odaszalad, kezdi felnyalni a levest, a kisasszony zavarba jön, szégyelli magát, húzza a kis kutya szalagját, az meg nem enged, ízlik neki a leves... stb.

Ezt maga mesélte el; mert mindig azon volt, hogy megelőzze mások kacagását. Ha én kacagok, kinek van joga sírni? És ki mer kacagni? Inzultus mind a kettő.

Ugyanabban az időben Lotz-albumát fájó tréfával így dedikálta: „H. E.-nek hű rokonszenvvel... midőn fáztam, éheztem és rongyokban jártam. 1919—1920.”

***

De tudom, haragudnék is érte, hogy nagy testi és lelki nyomorát ily mezítelen tártam fel mások előtt. Félek, villogó, zöld szemmel, szúrós-szigorún nézne rám. Mert két dologtól írtózott leginkább. Az egyik: hogy bármely okból *nevet-hetnének* rajta, a másik: hogy *dekadenciában* láthatná valaki.

Szegény!

S most, hogy ez a sajnálkozó szó idecsúszott írásomba, a fenti kettőt megtoldhatom még egy harmadik félelmével, hogy: *sajnálhatná* valaki. v

Mert bár maga szíves megértéssel fordult minden panaszkodó felé, hallgatásával szinte ellökte magától azt, aki az ő belső világába, érzékenysége legzártabb körébe akart lépni; akár csak egy tréfával fricskázta is el magától, hogy kacagva hemperedett tova puha, zöld pázsiton, — de mégis messzire tőle.

Megépítette magányossága Templomát. v

S mégis leírtam ide az ő nagy elhagyatottságát, vezeklésül magamnak és mindazoknak, akik szerették őt; akik végignézték az utolsó idők fájó reménytelenségét, s akiknek szívét örökké nyitott sebként fogja égetni az ő nagy egyedülvalósága.

***

Riedl — bár mindig aggódott érte — mégis a távol jövőben képzelte édesanyja halálát. Az utolsó tíz esztendőben minduntalan megesett, hogy a Néni 39—40 fokos lázt kapott, s azután újra összeszedte magát. Ilyenkor Riedl is félig beteg volt az izgalomtól. Péterfy sorsa kísértette. Hisz nem egyszer említette vele kapcsolatban, hogy Péterfy búskomorsága édesanyja halála óta fokozódott s öngyilkosságának főokát abban látta, v
hogy nem találta többé életének sem célját, sem

értelmét. Gyakran mintha magáról beszélt volna Riedl. 1911-ben, épp húsvét táján történt, hogy megszokott tengeri útjára készült. Édesanyja hirtelen megbetegedett s éjjelre sem lett jobban. Fia nem utazott. A Néni nem aludt. Riedl sem. Minden félórán bement hozzá s megkérdezte:

— Alszol, édesanyám?

— Nem, nem tudok aludni.

— Én sem tudok! — Evvel távozott, hogy újra visszatérjen s így kínlódjanak hajnalig. Mindkettejük lelke mélyén ott gubbasztott a halál félelme. Majd meg eszébe jutott Riedlnek, hogy tüzet rakjon (három hete nem volt cselédjük). Beledobott a kályhába egy nagy hasáb fát, égő gyufát dugott alája és gyorsan becsapta az ajtót. Azt hitte, gyönyörű tüzet rakott.

De múltak az évek, s édesanyjáért való aggodása mindig súlyosabban nehezedett rá.

S egy éjjel...

Kétségbeesett erőlködéssel próbálta a halott feje alá visszanyomkodni a párnát, melyet az imént húztak ki alóla. Valaki gonoszságból elvette édesanyjától — gondolta tán, mert nem értette, mi történt.

S kétségbeesetten zokogott, mikor ráeszmélt a valóra.

Ez éjjelen az ő feje alól is kihúzódott az utolsó meleg párna.

***

A temetésen már ismét könnytelen, magányosan — és egyenesen állt, mint egy szertartási gyertya; a megtestesült, de kétségbeesett önuralom. Csinálta a honnőroket, mentette magát, hogy egy kissé megkésett, nem küldhetett jelentést stb., — mint egy maître de plaisir.

Azóta nem tért magához. A halál a vállára tette kezét.

***

A rekviemje néma volt. Nem tudom, miért? Egyetlen suttogó hang, 'halk énekszó sem vigasztalta a gyászolókat. Ez óráig nem tudtam, milyen irtóztató a hallgatás; sikoltani, megörülni való. A lélek önvádban tépte magát.

Vagy talán ezért volna az egész? Az életben maradottak pönitenciája? A kétségbeesett *miértek* véresre korbácsolták a lelket. És semmire semmi válasz; semmi vigasz; semmi megnyugtató. — Csakugyan ez a néma szertartás nyitja? De nem. Voltam már rekviemen, hol lágy ének szólt és meleg, vigasztaló szavak kötözték körül a szívet. A fájdalom csöndes sírásba enyhült, s a könnyek is lassan felszáradtak. Az elköltözött lelke mintegy mennybe szállt a gyászolók szemeláttára, s eggyé olvadt az örök, nagy Nyugalommal.

De itt?

Miért volt az ő halála körül minden olyan kegyetlen?

S az élete?

A nagy érzékenyek szomorú sorsa.

***

Vajjon mi gyötörte Riedlt, midőn szomorú magányában a kályha mellett gubbasztott, szeme egyre lázasabb tűzben égett és szemmel láthatólag közeledett a sírhoz?

Íme meghalt édesanyja, életének egyetlen, hű társa, ki oly beteg és roskatag volt már jó ideje, hogy alig állott a lábán. Láta ezt Riedl régóta, (hisz ettől remegett!), s mégis, mintha látásának finom érzékenységet valami tompította volna az utolsó időben. Igen. A keserűség, hogy minden lefelé megy; hogy bármit teremtet is elő, rövidesen elfogyott. S az általános nehézségeken felül édesanyja még mindig ajándékozott, gyermekien könnyű és gondtalan kedéllyel osztotta szét az oly nehezen megszerezhető dolgokat. Pedig már régen benne voltunk a céduarendszerben. Riedl érezte teljes tehetetlenségét, látta, hogy mindenkettőjüknek el kell pusztulniok (nemcsak neki, hanem első sorban édesanyjának) s ez a kétségbeesett tudat nem egyszer szenvedélyes izgalmakig fokozódott nála, s oly szemrehányásokig

ragadta, melyek néha már túlzásba, sőt szertelenségbe csaptak át.

S elfogyott a pénz, értékpapiros, minden. Az öreg asszony pedig sírt. Nem tudott beletörődni az idők változásába. S naiv hitében hovatovább fukarsággal vádolta fiát. Miért nem vesz ki a bankból?

✓ Szegényke nem tudta meggyőzni róla, hogy már nincs mit kivennie! Hiszen már régen azzal a szomorú gondolattal foglalkozott, hogy megválik kedvelt Lotz-képétől (a művész ajándékától), ami egyet jelentett a legfájóbb lemondással. S egy kis bronz-oltárt el is adott. Jó dollárokért, — igaz. De a dollárokhoz nem mert hozzányúlni. Féltve tartogatta fiókjában. Hátha valami váratlan kiadás szakad rájuk! Édesanyja betegsége... Vagy talán az övé! Lehet, hogy volt benne valami az öreg ember túlzott aggályoskodásából; — vagy előérzet talán? higgadt számolás a jövővel? Bizonyos, hogy a dollárok értéke esett fiókjában és ő tovább nyomorgott.

A gond kikezdte idegeit. Bármint erőlködött, hogy mindig újabb és újabb megoldást találjon, — minden hiábavalónak, lehetetlennek bizonyult.

✓ S ezalatt újra megeredtek a keserűség és panasz könnyei.

***

Segíteni kellett volna rajtuk. De hogyan? Ki hozhatott volna rendet, békés nyugalmat a házba?

Talán egy fiatalabb nő, aki a családhoz tartozik, s akit ők is oly közelnek éreztek volna magukhoz, hogy szívesen vették volna minden munkáját, szerető gondját, intézkedéseit. Hiszen egy lett volna velük.

Igen. Csakis így lehetett volna e kérdést megoldani! Mert egyébként csakugyan nehezen fogadtak el tanácsot, segítséget egyaránt. Háború előtt épenséggel csak egészen rendkívüli esetekben. A „Szumrák-gőg” (Riedl édesanyja Szumrák-leány volt) sok fölös szenvedést hozott rájuk.

S vajjon nem tett-e most Riedl — fásultabb pillanataiban — szemrehányást édesanyjának, hogy annak idején nem pártolta megnősülését? Más képe volna a háznak! Virágzás ott, hol most levelek hullanak.

Hiszen régebben, fiatalabb korában édesanyja nem is bánta volna, ha fia elveszi ismeretségük ezt vagy azt a szép leányát, — esetleg egy kis vagyont, protekciót hozzá. Melyik anya nem álmodik erről? De fia ilyenekre csak tiltakozó gesztussal felelt. Rajongó volt. A pénzt le lehet számolni, a becsvágynak is meg vannak mérve határai, csak az álmok birodalma

végtelen. S édesanyja lassan beleélte magát büszke rögeszméjébe, hogy: „Frigyeském, mein Sohn“ egyedül az övé, hogy senkivel sem kell fiának sem szívét sem tekintélyét megosztania, s hogy ez most már végig így marad. Az idők folyamán úgyszólván egyre kétségesebbnek látszott, talál-e még magának való feleséget, fiatal, szépet, előkelő érzésűt, aki oly büszke rá, mint édesanyja; és úgy szereti, mint az szerette.

Ha annyit áldozott érte mint fiatal anya, nem természetes-e, hogy most mindig több joggal követelte magának önfeláldozása gyümölcsét? Ő drága volt neki e gyümölcs, drága e fiú, és mindennél drágább boldogsága, melyet a magáéval egynek érzett.

S már tagadni sem tudta, hogy remegve és könnyek közt leste, nem tűnnek-e föl a láthatáron nagy zivatarokat jelző kis villámlások, melyek megronthatnák hosszú, nehéz éveken át megépített boldogságát. S e nagyobb veszély elkerülése végett nem késett kellő időben apróbb ravaszságokhoz folyamodni.

— Édesanyám, hogy' van az, hogy mindig csak az én leveleim érdekelnek s a magadéi olvasatlan maradnak?

Mulatott az öreg asszony... Talán tudta, hogy ő nevet utoljára.

Igaz, nem ezeken múlt Riedl nőtlensége; de

mégis eszébe jutottak talán a hiábavaló küzködés napjaiban . . .

De még inkább eszébe juthatott az, hogy: mennyi önfeláldozó, gyöngéd jóssággal egyengette élete útját édesanyja (néha ugyancsak merészen, fia tudta és intenciói ellenére, de sikerrel); nyomorgott, koplalt annak idején, hogy fia külföldön tanulhasson, állást szerzett neki ravaszul, éber körültekintéssel, mint aki jól tudja, mit teszen.

Talán eszébe jutottak a szép családi és társas esték is, a kellemes otthon, melyet fiatalabb éveiben anyja teremtetett neki. Hiszen a házat állandó vendégjárás tette kellemesen nyugtalanná, s a Néni, ez a legfiatalabb öregasszony, akit valaha ismertem, dobogó szívvel, kipirult arccal, villogó szemmel mesélt Kossuthról, a 48-as időkről, menekülési terveikről fiúruhában, Erzsébet-királynéről, szerelmeiről, udvarlóiról, barátnőiről, a szomnambul asszonyról és minden személyesen megélt szép romantikáról. A társaság elcsudálkozó érdeklődéssel, a fiú alig leplezett büszkeséggel hallgatta ezt a lobogó lelkesedést, ezt az édes-bús visszaemlékezést.

Bús volt, mert már a múlté, s édes, mert már csak a méze maradt meg.

S a régi szerelmek bánata kesergett mindnyájunk szívében, a régi könnyek édes fájás-

sal eredtek meg fiatal szemünkben. A mi szívünk is dobogott, lelkesedett, égett, s ha zongorához ült az öreg asszony, hogy régi, elkopott billentyűkön kigyúlt arccal eljátssza a dalt, melyet első udvarlójának játszott, — ő halkan visszalépett a multba; — és mi? Egyszerre csak benne éltünk egy régi, vidéki városkának nyárs-polgárias, de romantikusan szép és túlzott levegőjében; s eszünkbe jutott egy levél: „Ich bin Ihrer nicht wert, denn ich habe schon geliebt!“... E pathétikusan megható sorokat a tizennégyéves Szumrák Júlia írta egy kapitány-kérőjének, mikor még csak álomképei voltak a csókról. Nevetve mesélte ezt sokszor, mint fehérhajú, öreg asszony.

S e furcsán szigorú erkölcs nyomai nem ütöttek-e fel fejüket néha fiában is, a világotjárt agglegényben? Néha majdnem komikusan.

... Mindez szép volt, — de régen elmúlt. Nincs már, aki meséivel, finom fécánsültjeivel összetartsa a ház vendégeit; nincsenek már szeptember 12-én ananász-cukorkák az asztalon, mert nincs már, aki számontartsa születése napját.

Vajjon ezt a sok jót és szépet meghálálta-e eléggé?

A halottal szemben minden kevés; csak a futó bánatok nőnek kísértetiesen naggyá.

Azt mondják: a holtak addig élnek, míg van, aki megemlékezik róluk? Akkor talán azért hintik az emlékezés keserves magvát teli marokkal övéik földjére, hogy majd kicsirázva, kedveseik rágódjanak rajta excitált éjeken, holt nappalokon, s így nyujtsák a halott életét; minél intenzívebb életét.

Kegyetlenek a halál magvetői.

***

De nemcsak édesanyja tette bájossá és értékessé ez estét; valóban mindenki hozzájárult a maga legjavával. Elragadó szellemi piknikek voltak ezek! Riedl beszélt olasz- és németországi útjairól, nemcsak művészi szépségekről, hanem regényes kalandjairól is, egy tengeri útról például, midőn a vihar úgy dobálta hajóját, hogy az egész éjet úgy töltötte el görcsösen átkarolva egy oszlopot; vagy mesélt Londont járt nagybátyjáról, Szumrák Pálról, aki előre megjósolta volt a lipótvárosi bazilika kupolájának beomlását (de nem hittek neki); megemlékezett Péterfyről, Gyulairól, Arany Lászlóról, Lévayról, Kiss Józsefről stb.; kollégáiról, „jó barátjairól“, mint gúnyosan szokta mondani, stb., stb. Mindmegannyi érdekes történet. Elmondta az újabb irodalmi híreket, tudományos terveket... S elmondott régi históriákat a maga vagy mások életéből, melyekbe — jellemző, —

többnyire valami furcsa, groteszk elem vegyült. Ezt szerette; az izgatót, a torzat, mely eltakarja az érzelmi húrokat s torz mivoltában annál megrázóbb. Elmondta, hogy egyszer végignézett egy akasztást. A hivatalos tanuk reszkettek, hogy alig álltak a lábukon, s egyikük zavarában így köszöntötte az elítéltet! „Jó reggelt!” — De ön miért ment oda? — kérdeztük elcsudálkozva. Erre a kérdésre kitérőleg felelt: — Volt ott egy nő is, lefátyolozva. Azt mondják: Jászai Mari . . .

Néha csak szellemes szócsaták járták, s akkor meg nem szűnt a fiatalos, tomboló kacagás. Edith húgom mindig ügyesen fogta fel és hetyke merészséggel dobta vissza a tréfát. Az ő vidám nevetése feltépte az idők nehéz pántjait, s a végén vele kacagott az egész ház. Néha belevegyültek a beszédbe napiesemények és viták is, és Edith ilyenkor fiatalos hévvel lobogott el; szidta a világot, az embereket, akik gonoszak, törpék, aljasak s ami még gyűlöletesebb: buták, tehetetlenek (más, komikus kifejezést használt, de azt nem ismételhetem). Riedl rázkódott a nevetéstől. És ez volt az a pillanat, midőn az ifjúság volt az adakozó. Mert bármit nyujtottak is a multak színes földidézői, — nem volt csekélyebb értékű, amit érte kaptak. Riedl újra ifjúnak érezte magát, mert pillanatokra újjászüle-

tett lelkében a Párisból régen hazatért fiatal tanár, telve rajongással, lelkesedéssel, s oly igen elégedetlenül az itthon találtakkal.

Így, visszaemlékezve, annál inkább élvezte az ifjúság hamarkész megbotránkozásait, csalhatatlan kritikáját, megvetését mindennek, ami nem a legnagyobb és legszebb. Eszébe juthatott régi, szinte vakmerő kíméletlensége, melyel oly sokakat bántott meg forrongása éveiben, midőn szatírikus megjegyzéseiről nem tudott lemondani. S mily büszke volt rá akkor, mikor ifjúi tapintata még csak járni tanult, s még titok volt előtte, hogy a seb, amelyet ejtünk, megtorlást kíván. Elmondta egyszer, mit felelt egyik „tisztelt barátjának“, aki dicsekedve panaszkodott, hogy plagizálják. — „Igaza van. Koldust meglopni szégyen!“ Egy kicsit mintha még akkor is büszke lett volna rá, hogy mit merészelt régen. Vagy csak fiatalságának örvendett? Ó, hogy' merte egykor gúnyos nyelve hegyével átdöfni a szíveket, — mint egy törrel; mint Doré elmés rajzán láthatjuk, ahol a szív ott reszket a kard leghegyén, kitaszítva az áldozat testéből. Igen, ilyen szókimondó, mindent gáncsoló és gúnyoló, ilyen elragadóan bátor és fiatal volt ő is egykor, mint most ifjú tanítványa, és bizonyára ő is tehetségtelennek tartotta az egész világot. Ma már Hoffmann Edith

sem vállalja akkori ítéletét (nem mintha kevésbbé volna rá oka!) . . . De azért a fiatalság szigora szép. Van benne idealizmus, nemesre-törekvés, sokatkövetelés mindenben, s mégsem olyan, mint a meg nem kísértett asszony pasz-szív és mereven öntelt csalahatatlansága.

És Riedl hallgatta és élvezte régi, kedves, töretlen énjét, mely friss buggyanással áradt ifjúi ajkainkon, s végül szelíden kezdte lelkünkbe oltani, cseppenként belelopni (amiben az idő is segítségére volt) az ő évei súlyának mélyen keserves tapasztalatait: „*nem kell az embereket brüszkírozni!*“

S lassankint megértettük, hogyan lett belőle az a szelíd, megfáradt lélek, az az „assisi sz. Ferenc“, aki már csak nagyritkán és bizalmas körben merte elárulni, hogy X „igen tisztelt barátjában“ nem látott egyebet „mikroszkóp alá helyezett tetű“-nél, — s hozzá gúnyosan kalapot emelt. — Vagy kedves kacérsággal ölelt az utcán magához minden nagyfülű csacsit, Wordsworth szavait idézve: — „Üdvözöllek, számár, *testvérem!*“ (Nem egy fénykép örökíti meg efféle jelenetben.) Általában, maliciáját mindinkább maga ellen fordította, mint a gúny-nak egyetlen olyan fajtáját, melyet mások is nemcsak megbocsátanak, hanem — lelkesen honorálnak is.

Kezdetben nem ismertük és nem értettük őt. Nem győztük korholni, hogy nem őszinte, nem mondja meg véleményét, inkább óvatosan elkerüli, felét mondja, vagy semmitmondó udvariasságok, esetleg tréfák mögé búvik. Pedig nincs szebb a világon az őszinteségnél! Úgy éreztük, ő volna hivatva elválasztani az érdemeseket azoktól, akikkel kárbavesztett fáradság foglalkozni. A selejtezés feladata neki jutott volna, az érzékenylelkű, művelt és objektív bírálónak. De miért kellett mindenkit írásra buzdítania? — „Hisz nem kevés a könyv, — értse meg, hanem igen sok, túlságosan sok!“ — Így szavaltak heves indulattal a bölcs fiatalok, a mindent jobban tudók, s Riedl szelíd-kedvesen csak tréfára fordította a dolgot, siránkozó, panaszos hangon: — „Önök mindig csak simpfelnek! — Ezt különben a papától örökölték!“

Pedig Riedl valóban mindenkit csak buzdított. Hogy miért tette? Ma inkább megértem: aki ír, intenzívebb szellemi életet él, komolyabban és többet olvas, műveli magát, nyelveket tanul stb. Mindenki dolgozzék, ahogy csak tud, s a jó végül magától kiválik a tisztán szorgalomanyagból. Talán arra is gondolt, hogy akad a sok között olyan bátortalan tehetség is, aki a nógatásra egy nagyot lélekzik s félénken megemeli szárnyait...

Úgy van. *Hasznosnak* lenni, tanulni, dolgozni! Ez volt egyik főeczméje, épúgy, mint Széchenynek, aki a kultúrát a „folytonos közös munkában” látta. Különösen a fiatal tanároknak (ahogy mondani szokta: *lámpagyújtóknak*) kötötte lelkükre a művelődést, éber szellemi munkálkodást, hogy e szellemet a következő nemzedékre is átplántálják. Mert ha e közös, nagy akaratból és közös nagy munkából nem kerül is ki csupa elsőrangú remekmű, ha sok betűt hiába szednek is ki, de magasabb kultúra okvetlen fölépül rajta s ezen nyugszik a nemzetek jövője és nagysága.

„A nemzet percei drágák!”

* * *

Nemcsak mástól kívánta, hogy *hasznos* legyen.

Ő maga a hasznosság legszeretetre méltóbb maniákusa volt. Ha azt hallotta, hogy valaki dolgozik valamin, ideges nyugtalansággal sietett könyvvel, tanáccsal, ideával s mindennemű segédeszközzel szolgálatára. Minden munkának alázatos, de lelkes kőművese volt. Egy apró cikk — nem több — és Riedl kiteregette egész könyvtárát az asztalra, padlóra, dívánra. Nem tudott *elég* hasznos és *elég* szíves lenni. Sok zsugori társa megtanulhatta volna tőle, hogy a szellem ajándéka is csak olyan, mint a szív

melege. Minél többet osztanak szét belőle, annál gazdagabb a termése.

Előfordult, hogy hónapok múltán is foglalkozott olyan tárggyal, melyet felvetője már rég elhagyott, sőt el is felejtett. Egyszer találkozott Arany Lászlóval, aki éppen a rátóti — Schildburgerekkel foglalkozott. — „Találtam egy speciálisan magyar változatot“ — jelentette örömmel. — „Fát visznek a rátótiak s a fát a széken keresztbe fektetik. Nem fér át az erdön. Mit tegyenek? Ahelyett, hogy megfordítanak a fát, kivágják az erdőt.“

Riedl hónapok múlva véletlenül megtalálta az említett históriát egy német gyűjteményben, kivágta s elküldte Arany Lászlónak — szokása szerint — kísérőlevél nélkül. Megint eltelt néhány hónap. Találkoztak az utcán. Arany apprehenzióval: — „Miért küldte nekem azt a rátótiadát? Micsoda célzás akar lenni?“ (A rossz renommé átkal!) — „De hiszen beszéltünk róla!“ — Arany már nem is emlékezett rá. Meg volt sértődve.

(Ez és efféle félreértések okozták, hogy Arany Lászlóval, ennek utolsó éveiben nem is érintkeztek.)

Riedl szeretetreméltó hasznossági mániája abban is mutatkozott, hogy kedves tanítványait szívesen elvitte Benczúr vagy Donáth műtermébe, — vagy elküldte levéllel az öreg Gyulaihoz, csak

azért, hogy megismerjék Gyulait, — az meg minket.

Idetartozik végül az is, hogy noha — mint a régibb generáció zárkózottabb egyénisége — csak akkor tegeződött, ha végleg el nem kerülhetett, — az utolsó időben több fiatal tanítványának és ismerősének felajánlotta e bizalmas megszólítást, „mert azt gondoltam, hogy evvel hasznukra lehetek“.

* * *

A mi nemzedékünk a fiatal Riedlt már alig ismerte. De hagyott reánk nyolc kicsi lámpást, melyek némileg belevilágítanak akkori lelkébe s melyek segítségével régi, kedves énjét félig-meddig rekonstruálhatjuk fiatal magunknak. Ez a nyolc kicsi lámpás nyolc *Névtelen levél*, melyet a Budapesti Szemlének küldött s amely — úgy látszik — igen kedves szórakozást nyújtott szerzőjének, aki „szegény, de elégedett, kissé méla, de nyugodt, mezei gazda is, örökké kezdő író is“. Így mutatja be magát a közönségnek, kedves idilli házba helyezi életét, távol a világ zajától, s maga mellé veszi kicsi fiát, Józsit, aki az ágostaiak 4-ik osztályába jár. „Nem tudom, emlékszik-e reá, Szerkesztő úr, az a fiam, aki egészen édesanyjára ütött.“ A fantázia ilyen kedves játékát űzi a Névtelen, miközben „a

benne forrongó óhajtásokat, nyugtalanító kétségeit, irónikus elégületlenségeit“ papirosra veti.

S vajjon mi forrongott benne? Mik keltettek benne irónikus elégületlenséget? Ugyanazok a kérdések, melyek többé-kevésbbé egész életén át végigkísérték. Ebben mutatkozik csökönyös fejének egész kedves, konzervatív állhatatossága.

De sorra veszem e leveleket.

Mindenekelőtt nagy gondot okozott neki a magyar vidék rendkívüli műveletlensége, elmara-dottsága. Ezen — mint tudjuk — leginkább tanítványai útján próbált változtatni. Bántotta továbbá, hogy nincs élénk, művelt társadalmi életünk, mert nem győzzük pénzzel az össze-jövelteket. Kíváncsnak tartaná, hogy — nagy lakmározások helyett — nálunk is feltáruljanak a szalónok jour fix-szel, délutáni vagy esti teával, mint Franciaországban. E hiányt részben saját otthonában pótolta, részben a Műbarátok választékos társaságában, melyet arisztokraták segítségével alapított meg, s melynek hosszú éveken át szellemi vezetője volt. E társaság felolvasásokat tartott, intim koncerteket rendezett, tea mellett. — De hiszen könyvünk sincs a művelt, de nem tudós közönség számára! Hiány-zanak nálunk az afféle népszerű monografiák, mint a *Bibliothèque utile*, vagy folyóiratok, minő a *Deutsche Rundschau*. Ezen pedig az aka-

démiai könyvkiadó vállalat útján — mint annak irodalmi tanácsadója — igyekezett segíteni; rajta volt, hogy könyveink közt helyet kapjanak a nemesebb népszerűsítő irányúak, s hogy minden téren támogassa fejlődőben lévő irodalmi életünket, mely ugyan nagy lökést kapott az ötvenes években, de ez a buzgalom mégis inkább hazafiasan demonstráló természetű volt, s nem igazi betűszomjúságból fakadt; egy kissé el is lankadt a kiegyezés után.

Olvasó közönségünk bizony kicsi és ízlése fejletlen még. Ezt leginkább folyóirataink durva hangja mutatja. Szerinte Sainte-Beuve-öt kellene mesterül választanunk, aki az irodalom méltóságát mindig össze tudta egyeztetni a polémia hangjának férfiasságával. Nézzük meg a *Revue des deux Mondes*-ot vagy a *Journal des Débats*-t! Hiszen lehet a hang energikus, sőt erős is, de nem az a hang erős, amely kiabál vagy inzultál. A tudományban csak az érvek dönthetnek; a privát élet *marhá!*-ját, mely oly kitűnően fejezi ki radikális rosszalásunkat, nem vehetjük hosszas fejtegetések helyett logikai alapul; már csak azért sem, mert az irodalom gondozott alakban átgondolt tartalom, melynek nemcsak nyelve, hanem gondolatvilága is emelkedettebb. — E levél mellékleteiként tekinthetjük Budapesti Szemle-beli finom, delikát hangú

kritikáit. — A külső udvariasságnak különben is erkölcsi alapja van, — mondja. Mert „a *modor udvariassága az első lépés a szív udvariassága felé*“.

Egy másik levelében annak az óhajának ad kifejezést, hogy „fürdőtárcáink“ helyett finom tárcarovatunk újra meginduljon, aminő régebben volt, Kemény, Erdélyi, Salamon, Csengery korában. Másutt megint arról a hanyatlásról ír, mely az utazás terén állott be. Ami régebben művészet volt, most mechanikai iparrá sülyedt. De hogyan tudott volna ebbe beletörődni Riedl, a szépségnek e szomjas élvezője! Gúnyos megjegyzései nem ismertek határt. S társaságban, az egyetemen nem győzött eléggé tüzelni a kultúr-utazás mellett, amelyet művelődés, szélesebb látókör szempontjából (az élvezetről nem is szólva) oly nagyfontosságúnak tartott; különösen a fiataloknál!

A szóval nem is érte be. Szavakkal csak azok fizetnek, akik egyebet nem tudnak vagy nem akarnak adni. Riedl ösztöndíjakat szerzett tanítványainak, munkával, keresettel látta el őket, s ha szükséges volt, még pénzt is adott kölcsön, — oly könnyedén és természetesen, mint ahogy más megemeli a kalapját, ha köszön. A kalapját néha ő is levehette volna, mintegy búcsúképen — pénzétől. De ez nem bántotta soha. Nagyon

mulatott egy szegény-ördög tanítványán, Kara Ferencen, aki gyalog járta be egész Felső-Olaszországot s végül egyebet sem hozott magával, mint egypár kétes impressziót meg két erősen megfáradt lábat. Egy másik kedves tanítványát pedig — kivel már többször volt alkalmunk találkozni, — e szavakkal bocsátotta első útjára: — „Ne felejtse el, hogy mindenki olyan Velencét kap, amelyet megérdemel.“ — És milyet kapott a „kislány?“ — „Velence utálatos város, telve döglött patkányokkal!“ -- Néhány évvel később, gyönyörű őszi napon együtt reggeliztünk a Grünwald-hotel terrasán. A nap olasz volt, édes volt, kedves enyelgéssel melengette hátunkat, Edith hosszú, keskeny szálakban eresztette a mézet kanaláról, míg Riedl megreszelte torkát s vadul elpirult, mint aki valami nagyon jót készül mondani: — „Egészen szép város ez a Velence, — csak az a sok csunya patkány ne volna!“ — Zsebkendőjéhez kapott, úgy fuldokolt a nevetéstől.

... További *névtelen* leveleit röviden fogom össze. Az objektív tudományos felfogás mellett szállott síkra Riedl, midőn Thalynak a *Századokban* megjelent cikkéről írt (Montecuccoli tábornok levelei). Jó néhány évvel később a kuruc nótákról szólva is ugyanezt hangoztatta. Másutt kis fia iskolai tantervéről emlékezett meg, melyet

beható kritika tárgyává tett (lásd később a középiskolai tanügy reformját!). Megint más levelében részletesen foglalkozott az akkor névtelenül megjelent *Alkotmányos Titkokkal*. A politika élete végéig érdekelte, az utolsó években mindinkább hazafias aggodalom formájában. Megszakítás nélkül foglalkoztatta a zsidókérdés is; kereste az antiszemitizmus okait s végül a két elem asszimilációját ajánlotta. (Ezt a kérdést még — a *Minerva* folyóiratban kiadott — irodalmi hagyatékában is tárgyalja.) Az öngyilkosságról vallott felfogására, valamint Bánóczi József ifjúkori művének bírálatára külön térek majd rá. A Névtelen utolsó levelének ezt a címet lehetne adni: *hazafiúi örvendezés*, mert boldog büszkeséggel mutat rá, hogy „Magyarországnak sohasem volt annyi nagy fia, mint a mi századunkban“.

A század fordult, s magunkra maradtunk.

***

Bánóczi-bírálata azért érdekes, mert egészen a fiatal Riedl műve; még bizonyos örömmel mondja ki véleményét, férfias és naiv őszinteséggel.

Sorra veszi a munka gyöngéit, mert „nem egy állításra akadt, melyen oly annyira megütközött“, hogy kénytelen szóvá tenni. Egyéb-ként igen élénk és művelt írónak tartja a szerzőt,

csak hogy műveltsége nem éppen esztétikai és irodalmi; — élénksége pedig nem mindig ízléses. Ide tartozik az akkor divatban levő styl coupé túlzása, népieskedése, képies kifejezéseinek túlhajtása; szellemeskedése. Azt is kifogásolja, hogy nem vezet be eléggé Kisfaludy Károly belső világába. De legnagyobb baj — mondja — hogy Kisfaludy Sándor heves, de lovagias jellemére sötét folt esik a könyvben. Károly halálos ágyához feljön Pestre Sándor meg Farkas Gábor. *Hátha örökölnék!* S mikor megtudják, hogy csak adósságai vannak, sarkon fordulnak és otthagyják a haldoklót. „Nemcsak kegyeletünk — mondja Riedl — de a tények logikája is ellentmond Bánóczi állításának. Szavahihető vagy írásbeli bizonyíték Sándor nemtelen magaviseletére nincs, holmi pletyka alapján pedig a Kisfaludy-Társaság kiadványában a magyar irodalom kiváló költőjét méltatlan gyanuba hozni, *bizonyára elhamarkodás.*“ (Az egyébként elég szigorú kritikában ez a jámbor kifejezés majdnem megható!) S most a Névtelen hoz fel Kisfaludy Sándor jelleméből és életéből egypár olyan adatot, amely teljes cáfolata Bánóczi állításának; ebben — Riedl szerint — több a merészség, mint a hitelesség. A szerző ugyanúgy előhozakodik pl. Kisfaludy Boldizsár regényesen beállított törvénytelen származásával is,

melyet több adattal bizonyít, — s a végén kénytelen kijelenteni, hogy mégis *tévedett*. Másrészt a költő tehetségének jellemzése Bánóczinak époly kevéssé sikerült, mint a kor festése. A romanticizmus meghatározása is helytelen nála; mindenki romantikus neki, Széchenyit Novalishoz hasonlítja stb. A romantikus festészetről sincs fogalma s a műtörténetben is tájékozatlan. A bírálat azzal a reménnyel záródik, hogy a szerző tehetségéhez méltóbb könyvet fog írni.

S hogy járt Riedl ez ifjúi nekilendüléssel?

Történt, hogy a „szombatosok“ (írók és tudósok) társaságában valaki nagyon dicsérte a Névtelent, mire Volf György felháborodva tiltakozott ellene, hogy a *Budapesti Szemle* ilyen sértő hangú cikket közöl; Bánóczi utóvégre is tekintélyes ember stb.; aki ezt a bírálatot írta: *gazember*. És odafordult Riedlhez: — „Ugye, Riedl úr, Ön mindennap találkozik Gyulaival? No hát mondja meg neki véleményemet!“ Riedl meghajtotta magát: — „Meg fogom mondani.“ Okos emberre lévén szükség, nagy zavarában elment Szarvas Gáborhoz, aki megígérte, hogy majd rendbehozza a dolgot. És csakugyan: a legközelebbi szombaton, alig hogy Riedl megérkezett, hozzálépett Volf György, és mindenki füle hallatára azt kérdezte: — „Megmondta már Gyulainak véleményemet?“ — „Nem.“ —

„No hát ne is mondja. Azóta újra elolvastam azt a bírálatot. Nem olyan rossz. Nem vagyok vele egy véleményen, de azért nem olyan rossz.” — Utóbb megtudta Riedl Volf engedékenységének okát. Szarvas Gábor u. i. elhitette Volffal, hogy a Névtelen mögött Rohonczy Gida rejlik, s Rohonczy akkoriban mindenkit megkorbácsolt az utcán, aki bármivel megbosszantotta.

***

A hetedik *levél* olyan témáról szól, amely Riedlt élete végéig betegesen foglalkoztatta. Már 1884-ben, Névtelen korában, gyűjtötte az *öngyilkossági* híreket: „Nem lehet tagadni, hogy az öngyilkosság divatban van” — mondja — az emberek szinte már utánzási vágyból ölik meg magukat. Összeszámolja a gyermekeket, arányt állít fel a különböző korok és nemek öngyilkosságai közt és kezdi lélektanilag magyarázni e gyászos divatot. Általános okait a civilizáció fejlődésében látja, abban, hogy idegrendszerünk egyre romlik, érzékenységünk, fogékonyságunk egyre fokozódik. Ez a modern kor internacionális betegsége, melyet a nehezebb megélhetési viszonyok csak táplálnak. De kell, hogy speciálisan magyar oka is legyen e bajnak, mert Budapesten az öngyilkosok száma négyszer akkora, mint Londonban. Vajjon miért? Ezt is próbálja magyarázni, — a magyar faj

jellemző sajátágaiból. A magyar ember búskomor hajlamú, büszke, makacs, meg nem hajló; szívóssága igen csekély s „így vajmi kevés boldogulása lehet a mi gyakorlati, kereskedelmi és ipari századunkban“.

Az öngyilkosság újra és újra visszatérő gondolata úgy öntötte el Riedl lelkét, mint ahogy a tenger partjait mossák a mindig meg-megújuló hullámok. — Egy szép májusi napon, 1912-ben, Riedlrel töltöttük a délutánt a Margitszigeten. Reichard Piroska is velünk volt. Molnár Ferenc veronálmérgezése került szóba, s halálról, öngyilkosságról beszélgettünk késő estig. — „Emlékszem — mondta Riedl — 8—9 éves koromban... egy társaság ült együtt a könyvtárszobában; egy elsőrangú politikus, aki most már miniszterelnök lenne és mindenestre jobb, mint Khuen-Héderváry (Grünwald Béla); egy fiatal katonatiszt-rokonom (Majovszky), egy nálamnál fiatalabb leányka, meg én. Ezek közül kettő öngyilkos lett: a politikus főbe lőtte magát, a rokonom felakasztotta magát; a kislány megőrült.“

Felkacagott, szinte megijedtünk tőle: — „Én választhatok a három közül.“

Aztán fejtegetni kezdte az öngyilkosság szuggesztív hatását. Elmondott sok esetet, melyek Péterfy halálát követték. Egy gimnazista-ismerősenek öngyilkosságát pl. teljesen erre vezette vissza.

Majd elmondta, milyen szerencsétlen volt Grünwald Béla még a halálban is. Tudta, hogy Párisban minden öngyilkost a Morgue-ba visznek és üveg alatt állítanak ki. Hogy ezt elkerülje, jó messzire elhagyta Páris területét, térdig beállott a Szajnába és főbe lőtte magát. Csakhogy szerencsétlenségére a rendőr ezt a kültelket is Párisnak számította, s így mégis szabályszerűen kiállították a Morgue-ban.

Azokban a napokban érkezett Párisba Grünwald egyik ismerőse. Valami ostoba kíváncsiság fogta el, bement a Morgue-ba, ott látta — egészen váratlanul — Grünwaldot, s olyan irtózat fogta el, hogy egy év múlva — körülbelül ugyanabban az időben — ő is ott feküdt kiterítve.

De nemcsak maga az öngyilkosság, hanem annak módja is ragadós. Mikor Nyáry Pál megölte magát, az öngyilkosságnak valami egészen új formáját találta ki: leugrott a Stein-ház (a mai Ritz-szálló helyén) IV. emeletének nyílt folyosójáról. Ezt még addig senki sem tette meg. Most divatba jött. Minduntalan újabb és újabb halálugrás fordult elő, valamennyi a Stein-ház IV. emeletéről; mígnem annyi lett az áldozat, hogy a folyosót bedrótozták. Véletlenül ebben a házban lakott egy Roth nevű ügyvéd, s Riedl egyik ismerőse egyszer ehhez ment látogatóba.

De nagyon sietett, csaknem futva ment be a kapun, s a lépcsőház felé tartott, midőn a portás karon ragadta:

— Nem lehet! már be van drótozva!

— Ki? Roth ügyvéd?!

— Nem, a folyosó.

Majd meg összeszámította Riedl, hogy hány haláleset fordult elő legközelebbi rokonsági és baráti körében: — „Évekkel ezelőtt 54 volt. Képzeltetik, azóta hogy' megszorodott!“ Aztán megint Péterfyre fordult a szó. Riedlnek különös volt a beszédje és különös a beszédét kísérő mosolygása.

Egy másik alkalommal — ugyancsak a Margitszigeten — ismét alkonyatig csak halálról, öngyilkosságról beszéltünk. Talán az ellentét kedvéért, hogy oly ragyogóan sütött a nap? Vagy talán, mert itt szokta Riedl megmutatni Péterfy kedvenc fáját! Ezúttal az öngyilkosság módjai között válogattunk, mint mások a szigeti rózsákban, vagy színes kelmékben. Riedl legjobbnak vélte: egy kicsit inni, aztán fölmenni az Alpe-sekbe és lefeküdni a hóba. De — azt hiszem — adott esetben golyót választott volna, mint Péterfy, csak hogy a szabad természetben.

***

— „Tessék élni!“ — mondta Riedl, midőn ragyogó arccal mutatta be a Tátra szépségeit.

Mindig mulattam e kifejezésen, s különösen lelkes arcán, amellyel mondta. De sokáig nem gondoltam rá, hogy ez idézet, hogy barátja, Torma Károly kiáltott fel ily mámorittasan, midőn Hadrián tiburi villája körül „megszállotta a római szellem nagysága”.

Nem az emberi szellem, hanem a természet örök nagysága ragadta el Riedlt, midőn arca kigyúlt, s szeme, melyet Péterfy oly nagyon szeretett, mélyen kék tűzben égett. (Tudom, hogy egyszer már szúrós zöldnek mondtam e szempárt. Most mégis kék, lelkesen, mélyen kék és ragyogó. S ha legközelebb szürkének vagy sárgásnak mondom, — mit teszen? A lélek áll a szivárványhártya mögött s a pillanat hatása alatt színezi és fényesíti a szemet . . .)

Riedl valóságos *házigazdának* érezte magát a Tátrában. Itt volt ő leginkább otthon. Ha új vendégek, ismerősök, barátok jöttek, kötelességének tartotta őket a legjobb helyekre, legszebb kirándulásokra elvezetni. Mindig újabb meg újabb programmal állt elő, kifogyhatatlanok voltak szellemes ötletei, adomái, vidám tréfái, kedves visszaemlékezései. Olyan volt, mint valami szerződttetett mulattató, de saját szíve volt az impresszárió. Idegesen tett-vett, nézte az aneroidot, rendezkedett egész nap, s szinte felelősnek érezte magát mindenért, ami a ven-

dégség, látogatások napjaiban nem mutatkozott tökéletesnek; legyen az akár a természet fogyatozása, akár emberi gyarlóságból, mindegy. Ő egyformán exkuzálta magát az ormótlan kőpadért, mely „a csunyasági versenyen első díjat nyert”, egyformán mentegetőzött, ha minden hegycsúcs látható volt, csak „barátja, dr. Lumnitzer” (ahogy a Lomnici-csúcsot tréfásan nevezte) mutatkozott „Elborusz”-nak (elborultnak), — vagy akár ha egy kevésbbé szépen elrendezett gyümölcsöstál került az asztalra. S ez a lelkes és felelősségteli büszkeség egész környezetére átragadt. Most is látom a csorbai nagy hotel egyik pincérjét, amint magasra emeli a hideg-pisztrángos tálat. — „Hát nem szép?” kérdezte, és mindnyájan boldogan nevettünk. Majd hogy azt nem mondta: — „Tessék élni!”

Volt úgy is, hogy a pincér mostohán megválasztott adaggal állott elő; ilyenkor tréfás komolysággal fenyegette meg: — „De pincér úr, gondolja meg, lehet még Ön is egyszer — vendég!”

Mindez a buzgólkodás persze csak akkor volt ilyen lázas, ha a vendégek rövidebb időre jöttek. Ha már inkább nyaralásról, mint párnap kirándulásról volt szó, a séták nem voltak oly erőszakoltak és hosszúak, a hangulat is temperáltabb lett, néha egy kissé meg is csappant,

sőt nagyritkán belecsúszott Riedl kedélyébe egy kis ködkép is, amelyet nem tudott, vagy momentán talán nem is akart elrejteni. Volt egy sétánk Lomnic felé, amidőn Riedl egész úton kedves öreg medve módjára zsémbeskedett, mormogott. Mindenbe belekötött. Hiába próbáltuk hol komoly-szelíden, hol tréfásankötődve csitítgatni, csak tovább duzzogott, zsörtölődött. A fiatalok nem vették el jókedvüket, csak nevettek furcsa, bolondos rossz kedvén, itt-ott egy kicsit tán igazat is adtak neki. De velünk volt Riedlnek egy régi, kedves barátnője is, akit mindez igen érzékenyen érintett, s midőn Riedl félig tréfásan, félig dühösen azt találta mondani: — „az Ön nyakán a csipke olyan, mint egy tortakrézli“, — akkor az egész nagy feszültség, a felgyülemlett sötét felhőgomolyag végre-valahára leszakadt a megható krézli-tulajdonos keservesen aláomló könnyeiben. Riedl egy pillanat alatt ijedt bűnbánattá zsugorodott. De hála Istennek, megvolt a zivatar, jöhetett a csendes összebékülés, szivárvány, minden jó, ami csak kellett; a nap teljes derűje és melege újra felragyogott.

A Tátrában gyakori eset, hogy a nap megbúvik a felhők mögött; Riedlnél elég ritkán fordult elő. (Ilyenkor visszavonult a társaságtól.) — A fenti nagy, érzékeny jelenet a Palace-hotel

olvasótermében játszódtott le — közvetlenül ebéd után — mi pedig künn a terrasznagy üvegablakán át félig meghatva, félig mulatva lestük a végét: a két régi, régi jóbarát páratlanul kedves, csöndes összebékülését. — T. M. nagy érzékenysége nélkül nem lett volna a dologból ilyen kázus; de ő véletlenül ama nemes és kevésbé boldog természetek közé tartozik, akiknek remegő érzékenysége mindenben tragédiát lát, nem ismervén a humor enyhítő derűjét.

Riedlnek máskülönben legnagyobb mulatságára szolgált e régi tátrai társának gyermekien hiszékeny, komoly természete. Valaki azt állította egyszer Riedlről, hogy egy szellemes pointért képes volna Piripócsra szaladni. Azt hiszem, ugyanezt az utat szívesen megtette volna egy jól sikerült becsapásért is. Ez volt legnagyobb öröme, s éppen ezért, e tulajdonságát s maliciáit ismerve, az idegenebb és hiúbb természetek feszélyezve érezték magukat társaságában. Félték tréfáitól és megsértődtek, ha felsültek.

Pedig, aki jól megnézte arcát, rögtön tudta, hogy most valami pajkos tréfa következik. Ilyenkor már jóelőre oly gyermekes öröm fogta el, hogy szeme valósággal szikrákat szórt, arca villódzott a visszafojtott kacagástól, s ami fő, egyik vérhullám a másik után öntötte el arcát. Különben nem láttam még embert, különösen

férfit, oly intenzíven elpirulni, mint őt. Erre részben egy kicsit büszke volt, mert érzékenysége külső jelét látta benne (s talán ifjúságáét is), de igen gyakran inkább terhére esett. Egy nő vagy férfi nevének pusztá említésére, vagy bármi oknál fogva néha úgy elborította arcát a hirtelen támadt pirosság, hogy alig-alig győzte leplezni — hajának sűrű símogatásával (miközben mindkét karját arca elé tartotta). Ilyenkor szemérmessége és zárkózottsága nem bánta volna, ha őt is inkább azzal lehetett volna ugratni, amivel minket szokott csipkedni: — „Ön már pirulni sem tud? Pedig ettől *még egy gorilla is elpirult volna!*“ — (Ez kedvenc kifejezése volt. Nem kell mondanom, hogy ilyenkor egészen ártatlan dolgokról volt szó.)

Bosszúból kitörő kacajjal és tüntetően szoktuk üdvözölni nagy piruló zavarait.

De visszatérek T. M.-re, aki az ugratás terén Riedl legszeretetre méltóbb médiuma volt; mindent elhitt és sohasem haragudott meg. — Egyszer Új-Füred felé sétáltunk a széles úton, négyesben, hugommal és „Rozgonyi“ (Reichard) Piroskával (Riedl magyarizálása). Némán mentünk, mindenki elgondolkozott valamin... Riedl hirtelen felkacag. — „Mi az? Mit nevet?“ — „Nahát, ez a T.!“ Nevet. — „Igazán, semmi tréfát nem ért; mindent el lehet vele hitetni.

Már magam mondom néha: — „De nézze, kérem, hát nem kell mindent elhinni, amit mondok!” — Ha most azt mondanám, hogy mindjárt nyilak fognak esni az égből, ő egészen komolyan azt felelné: — „Nem, nem gondolnám, Tanár úr. Az nem szokás. Nem gondolnám!” — Vagy erről az öntözőcsőről: — „Nézze, milyen nagy kígyó!” (Riedl irtózott a kígyótól.) — „Nem, ne féljen, Tanár úr, ez nem kígyó, csak egy gummicső.” — Újra nevetett. — „S a multkor, mikor erre sétáltunk — mesélte — messzi távolban jött egy színes-ruhás tót. — „Na igazán kedves, hogy mégis eljöttek! Már azt hittem, el sem jönnek!” — „Kik?” — „X-ék! Nem látja?! Igazán kedves!” — „Mit? X-ék? Én bizony nem maradok itt!” — És már el is futott.”

H. Gy. hasonlóképp alkalmas volt Riedl tréfái számára. Bécsben mindig kacagva mutatta Riedl, hogy csapta be H.-t az opera két szárnyas pe-gazusával. — „Kiknek a lovasszobrai azok ott?” — „Hát nem tudja? Ez Dingelstedt (a Burg-theater igazgatója), a másik meg a felesége!” (H. kissé rövidlátó volt.)

***

Minket már nem igen tudott rászedni; túlságosan jól ismertük, és résen álltunk. De azért éppenséggel nem állíthatom, hogy sohasem ültünk volna fel. Egyszer megint nagy pirulások

közt szörnyen símogatta a haját. — „Na tudják, na tudják, hogy velem mi történt hétfőn?” — „Mi történt?” — „Hát kérem, — komolyan vettek.” Aztán elkezdte mesélni, hogy — szokása szerint — lefotografálta a zeneakadémiai növendékeket (tanév végén). Már csak egyikük volt hátra, midőn a gép eltörött. — „Nem baj, jöjjön el holnap a lakásomra!” — A gépet megcsináltatta, de magával vitte a Bristolba s ott felejtette. Másnap délután Riedl mit sem sejtve, nyugodtan dolgozott; fotografálás, gép, Bristol, kisasszony, — minden rég kiment a fejéből. — De mi ez? Kocsirobogás. Kiszáll két nő; egy idősebb, fekete, uszályos estélyi ruhában, meg egy fiatalabb, fehér báli toalettben. Bemutatkoznak, már mint: a kisasszony és a mamája. Riedl éktelen zavarban — a báli ruhák miatt — kapkod, hebeg, kirakosgat mindenféle rekvizitumot a balkonra: virágkoszorút, vázát, lantot, könyveket, szobrot s egyéb díszerőt, ahogy már szokta. A műterem kész, hozzá lehet fogni... de Riedl fejéhez kap: — „A Bristolban a gép!” — Rettentő bocsánatkérések közt kénytelen volt a fekete és fehér báli ruhát másnapra invitálni. Hűvös ígérlet. — Semmi folytatás.

Azt hittük: „infámisan hazudik” (ez az elismerés járt ki kevésbé valószínű eseteinek),

de — igaz történet volt. A Néni is megerősítette. Így sült fel ő, és így sültünk fel mi.

***

A város telve bódító jázmin- meg akácfa-illattal. Ő pedig a sírban nyugszik — mozdulatlan. Pedig most kisietnének a Szigetre, ahol szemtelen kis verebek kedveskedő bizalommal csipegetnének kiflijéből, és ő boldog izgalommal színá be a tavaszi nap mámorát, fotografálna, a fűben hemperegne, lábát égnek rugdosná, hosszú orrot mutatna — mint valami rakoncátlan kisfiú — vagy eszébe jutna, hogy a teáskannába csúsztassa fotografáló-masínájának lecsípett kis gummidarabkáját: hadd csudálkozzék az utána jövő „bipes“ a tea gummiízén. Ilyen s hasonló, egészen illetlen tréfákon nem győzne eleget mulatni, — s a következő pillanatban talán a legmélyebb melankóliával hallgatna, vagy lírai verseket idézne. E hirtelenül változó hangulatok nem zárják ki, sőt kiegészítik egymást, mert forrásuk közös: a lélek mélyén rejtőző melankólia.

Régi. jó időkben, mikor a fáradt vándor nagy sóhajok között cipelte súlyos terhét, jött szökellve Robin Hood és csapongó tréfa s jókedv közepette levette válláról minden nehéz gondját baját. Talán ilyen ez a hangulatszökellés is... vagy talán az idegek szeszélyes, beteg játéka? A

szervezet pihenő ösztöne? Avagy tájkép a melan-
kólia, melyen oly közel fekszik egymáshoz komor
bánat meg dévaj kacagás, mint ahogy a mély
völgy megbúvik a hegyek között?

Még gyermek voltam, midőn egy Szilveszter
éjszakán együtt jöttünk haza Péterfy Jenővel
(Riedl nem volt velünk) s Péterfy hirtelen karon
ragadott Frida nővéremmel és hármas vad iram-
ban szaladtunk végig az egész Csillag-utcán.
Péterfy nagyon animált volt, s bennem valami
furcsa, elcsudálkozó érzést hagyott hátra. Évekkel
később megkérdeztem Riedlt, vajjon egy kicsit
be volt-e csípve Péterfy? De ő a leghatározot-
tabban tiltakozott e föltevés ellen, s az eset
magyarázatát habozás nélkül Péterfy melan-
kóliájában találta meg. Az a tudat, hogy társa-
ságban van, hogy összejövetelünk célja a vidám-
ság: természetszerűen valami elszánt és szokat-
lan vidámságot kelthetett Péterfyben, — de hogy
e fékevesztett jókedv forrása csakis a legmélyebb
melankólia lehet: — Riedlnél talán nagyon is
közelfekvő magyarázat volt. Tükröt tartott belője
elé, s barátja képét rajzolta meg belőle, akinek
lelkében felismerte a Végleteket — saját lelke
hullámozásain át. Hiszen vele is megesett szinte
kópiája e jelenetnek; csak hogy akkor nem volt
éppen Szilveszter éjszakája... A Tátrában, a
Tarajka felé menet, kitörő, izgatott jókedvben

hirtelen karonfogta a kis Csizmazia Palit (T. M. tizenötéves unokaöccsét), s nagy hahoták közt hol elrohantak a társaságtól, hol meg visszaszáguldtak. Csakhogy Riedl a magyarázatot is mindjárt magával hozta. Mert hangulata hirtelenül megfordult, mint szél irányán a vitorla. S most elkezdett verseket szavalni, először nem is lehetett érteni, „mit motyog“, csak mintegy magának beszélt — szokása szerint —, aztán lassan a társaság felé fordult. — „Und getaucht in Sonnenstille, Überströmt von Sonnenkraft, Da genest der kranke Wille von dem Schmerz der Leidenschaft.“ — „Zwölf Palmen ragten am Meeresstrand“ ... (Scheffel). — Heine Loreley-e és egyebek is sorra kerültek; szavalt Aranyból és Arany Lászlóból is, már nem tudom, mit; Coppée *Les trois oiseaux*-ját („C'est trop loin ... C'est trop haut ... C'est trop tard ...“); sokat idézett a Faustból: a *Zueignung*-ot és más részeket, Sully-Prudhomme-ból (*Le vase brisé; Prière*), Schönaich-Carolathból („Doch hast Du keine Stürme und keine Perlen mehr ...“), stb. stb. — „Ich hab' das Zitieren bekommen!“ — szokta magát öngúnnyal mentegetni, s hogy melankóliáját leplezze, szívesen csúsztatott közbe egypár tréfát, mint pl. Storm kedves sorait: „Blüte edelsten Gemütes Ist die Rücksicht; doch zu Zeiten Sind erfrischend, wie Gewitter, Goldne

Rücksichtslosigkeiten!“ — De mégis visszavisszatért az érzelmesebb szavalathoz. Ekkor hallottuk tőle először Tegnér megkapó sorait: „Du Wächter, sag', wie spät ist denn die Stunde, Wird diese Nacht denn nie zu Ende gehen? Es weicht und kehrt der Mond mit blutger Wunde, Tränenden Aug's die Sterne niedersehen.“

***

Szerette a tréfás körkérdéseket vagy az olyatén játékot, amely összetartja az egész társaságot. Ha más nem jutott eszébe, beérte képrejtvényekkel is, melyeket maga rajzolt, s amelyekben ő mulatott legjobban. Vagy tréfás verseket írt, levelezőlapra, jó és kacagtatóan rossz rímekkel; mennél rosszabb, annál jobb. Az ő társaságában mindenki gyermeki és pajkos lett, sőt mindenki egy kicsit költő — fején csörgősipkával. „Tisztelt, kedves Piri, Te vagy a legjobb líri — Kusa e meleg kornak, Íme hatása a bornak.“ (Riedl.) „Legyen e lap érzelmi postánk, Isten vele, édes Piroskánk! De a meghatottság elnémíth, Folytassa most az írást Édíth.“ (Rédey.) „Új kalapom, ah, végleg elbutit, Versíró készségem csődbe jut itt.“ (Edith.) Stb. A költészet annál inkább a levegőben volt, mert Reichard Piroska táskájában olykor bujócskát játszott egy-egy költemény, melyet Riedl min-

den alkalommal hűségesen megreklamált. — Egyszer sírverseket írtunk, amihez a Piroska verskötetében megjelent utolsó költemény szolgáltatót alkalmat. — „Ön még mindig ragaszkodik e sírfelirathoz?“ — tréfálkozott Riedl, a költemény hosszúságára célozva. — „Gondolja meg, kérem, hogy minden aranybetű két forintba kerül.“ — Aztán rögtön elkészítette a társaság minden tagjának sírversét. Egyiknek-másiknak több is jutott. „Spielte dann und wann, Lieben ich nicht kann, Meine Hände ich wasche, Friede meiner Asche.“ — „In meinen Augen war mancher Strahl, Doch blieb ich eigentlich neutral.“ — „Jedem, mir nicht, tut mein Tod sehr weh, Ich war der Frühling voll mit Blüthen-schnee“, stb. (A könnyebb német rímelés miatt több német verset írt és mondott, mint magyarul.) Iziben mindenki költött. Mindenféle nyelvű és formájú versek özöne öntötte el a lázasan temetkező társaságot. S a végén Riedl fölírta a maga búcsúját: „Aeternitas — asylum meum.“ Csupa daltos, milyen régóta kedvelt gondolata ez a sírfelirat. Tulajdonképen nincs különösebb jelentősége; szinte semmitmondó, ha nem *egyéni* aeternitas-ra gondolunk, — az viszont nem egyezik közismert szerénységével. Talán valami pantheisztikus, mély gondolat rejlenék mögötte? — Arany Jánosában szintén megtalálni e fel-

irat gondolatát: „Úgy, mint a vallás, a költészet is a végtelenhez közelíti a gyors végű halandót. Aranyra nézve a költészet nemcsak az alkotó gyönyöre volt, hanem menhely, asylum. Azt a mondást, amit mások csak sírköveikre írhatnak: „asylum meum aeternitas“, — az örökkévalóság, végtelenség menhelyem, — azt ő költői működése révén már életében mondhatta.“

Eszerint csak a *mások* közé számítja magát, s az egyetemes asyumba kíván beleolvadni?

Vagy fantáziájának színes és gazdag vibrációja neki is már az életben nyújtott menedéket?

De közelebb jutunk Riedl megértéséhez Vörösmarty e sorával, amelyet oly sokszor idézett, s amelyről egyszer meg is jegyezte, hogy körülbelül megfelelője a latin Aeternitasnak: „... *boldog időtlenség* árnyéka borítja be őket.“...

Am mégis különös gondolat, hogy egy fiatal, vidám társaság összeül és kacagva írja sírverseit; mint mikor pillangók röpködnek ravatal körül.

***

Bécsben jártunk, amikor híre kelt, hogy Mrs. Pankhurst, az éhségstrájkjáról híres feminista meglátogatja Budapestet. A nemes triász nyomban üdvözlőverset rendelt meg Reichard Piros-

kánál, aki ugyan „nem szokott megrendelésre dolgozni“, — de most mégis kivételt tett; annál is inkább, mert a verset Riedl nevében írta, tréfás angolsággal és rímekkel: „Greatest woman of the world, Mrs. Pankhurst, Not to great You would make my heart with pang burst, I am sorry, that I cannot You marry, And I hope, You will not hunger in Hungary.“ — Ujjongó meglegedésünknek adtunk kifejezést, amire bizonyosan oly büszke volt Piroska, mint első egyetemi dolgozatára, mely a legjobb kollokvium volt valamennyi közül, s melyre Riedl óriási kék betűkkel ezt írta rá: „Jelentékeny“. Ez volt első találkozásuk az egyetemen, az utolsó pedig, midőn Riedl doktorátusi ajándékba ilyen dedikációt írt neki: „Dr. Reichard Piroska kis-asszonynak, leghívebb tanítványának, hálás tanára: Riedl Frigyes.“ Ebben az ajánlásban benne van Riedl kedves galantériája, de még egy árnyalattal több is: a mélyen nobilis idegember hálaérzete — egy erősen melankólikus hangulatban; egyben pedig szellemi hódolat is. — Azóta is meghitt, kedves barátság állt fenn közöttük. Reichard Piroska időnkint elküldte Riedlnek újabb költeményeit, s Riedl így válaszolt: „Kis költemény-kagylóból is kihallik a világ óceánjának zaja.“ (Ugyanaz a gondolat, mint: „A kis harmatcsepp is visszatükrözi a

nagy eget.“) — Máskor meg Riedl írt egy-két szót dolgozásairól: „Petőfiánákat hajszolok...“; „Egy tanulmányt írtam: *Az egyetem reformja*. Most szintén egy fölösleges essay-félét írok Gyulairól.“ — Jóllehet Piroska mindig egy kicsit a „magyar Staël“ (Riedl finom hasonlata) fen-séges komolyságában pompázott, még ő sem kerülhette el Riedl kötekedő, kedves tréfáit, különösen első verskötetével kapcsolatban, melynek ezt a címet adta: *Az életen kívül*. Egy margitszigeti kártya hátlapjára (Arany szobrának ismert képével) ezt írta neki: „Ein Strahl von diesem Licht, Ruht auf Deinem Angesicht, Den er sich errungen hat, Vom Kranz ist Dein ein Blatt, Er war ein wahrer Geistesheld, Doch lebte er nicht ausser der Welt.“

De ő maga is szívesen megengedett minden tréfát: „Von allen Geistern, die verneinen, Ist mir der Schalk am wenigsten zur Last.“

***

A játszi tréfának és vidám ötleteknek olyan ezymestere volt, aminő csupán az lehet, akinek a játék belső ösztöne, mondhatnám életsüksége. A fantázia kibontja szárnyait és átsegít az élet súlyos megpróbáltatásain. Néha egészen komoly árnyalatú, — inkább hangulatösszetartó volt társasjátéka, mint pl. a Kisfaludy-Társaság Lévay-ünnepén, amidőn azt a kérdést vetette

föl: milyen hőst választott volna Madách, ha az Ember Tragédiájába magyar jelenetet illeszt be? Beöthy és Négyesy az első Zrínyire szavazott, Ferenczi Zoltán Bethlen Gáborra, voltak, akik a költő Zrínyit emlegették, mások Kossuthot, stb.; Riedl Mátyásra gondolt, vagy a mohácsi vészre.

Már pajkosabb játék volt az a nemes versengés, melyben Riedl M. J.-vel és még néhány barátjával vett részt: ki tud önmagáról csunyábbat mondani? Riedl: „Én olyan alávaló, jellemtelen, piszok fráter vagyok, ki még arra sem vagyok méltó, hogy a világ legförtelmesebb, legundokabb alakja, M. J. — leköpjön.“ M. habozás nélkül Riedlnek ítélte oda a díjat.

Egyszer a budai hegyekben sétált barátjával, Ferencz Waldemárral, s az út minden érdekebb pontjánál megálltak s versengve idéztek egy-egy találó Goethe-verset. Mikor a Lipótmezőhöz értek, mindketten egyszerre nyujtották ki karjukat s felkiáltottak: „Warte nur, balde ruhest Du auch!“

Egy akadémiai vacsorán Riedl fölvetette: ki a társaság legtehetségesebb tagja? (Ilyenféle körkérdéseket különösen szeretett.) Válasz: Herczeg Ferenc. Ki a leggonoszabb: —. És ki a legboldogabb: Lévyay.

Az agg költő ötvenéves jubileuma alkalmával is megjegyezte Riedl (a vonaton, Miskolc felé):

most van együtt a világ két legboldogabb embere: Pap Károly (aki épp akkor lett magántanár) és Léway, a jubiláns, — lelkének egyensúlyozottságával a boldogságra leginkább praedestinált lélek, aki nem ismerte sem a nagy fájdalmat, sem a nagy szenvedélyt. „(Nincsenek tragédiái“ — szokta mondani Riedl.)

A két boldog öregebbike most — jubileuma alkalmával — virágtrónuson ült az emelvényen; a Kisfaludy-Társaság körülötte. Egyik oldalán Dóczy Lajos, előtte — de már lent — Bánffy Györgyné, Voinovich Géza és felesége. Dóczy velük beszélgetett; egyszerre csak nagy robaj, zuhanás, — mi történt? Dóczy ott hever Bánffyné lábánál. — „Olyan tragikai bukás volt, amilyent Dóczy egyetlen tragikus hőisével sem tudott megcsináltatni“, — jegyezte meg Riedl, mély sajnálkozással, hogy nem tudta őket lefotografálni. Pedig vele volt masinája, — sőt egy hivatásos konkurrense aggódva meg is kérdezte: — „Kitől van megbízatása a kolléga úrnak?“ — „A modern filológiai szemináriumtól.“

Léway távol állt Riedl lelkétől. Egy ízben egy kis összetűzés-féle is volt köztük, Gyulai jóvoltából. Léway a millenniumkor igen gyöngé költeményt írt a Szemlébe, amely Riedlnek egyáltalán nem tetszett, de mivel jobb nem akadt, az iskolai ünnepélyen mégis elszavaltatta. —

„S milyen hatást tett?” — kérdezte Gyulai. — „Körülbelül olyat, mintha valaki a Budapesti Napló apróhirdetéseit olvasta volna fel.” — Legközelebb összetalálkoztak Lévayval, és Gyulai így mutatta be Riedlt: — „Itt van Riedl úr, aki az Ön millenniumi verséről azt mondta...” stb. Lévayban nem volt humor (ez különben is nem a humor születésének perce): — „Ugy-e, Riedl úr, Önök nem magyar származásúak? Az Ön édesatyja Prágából való?” — „Édesatyám csak egypár évig volt Prágában egyetemi tanár. Egyébként magyarok vagyunk!” — S azzal fogta a kalapját és ment.

* * *

A nők szerették kedves, finom modoráért, mert egy kicsit különc volt, s mert szellemes, gáláns bókokat dobott közéjük, mint játszi labdákat. Neki ez is játék volt; a szellem könnyed, szökellő játéka. Még az egyetemen is.

Legmerészebb s talán legszellemesebb játéka volt, ha egyetemi előadásaiba tréfából belekevert valami személyes célzást vagy vonatkozást (néha komolyat is). Ilyenkor egy hallgatónak szólt az előadás, s mégis százával körmölték szorgalmasan, amit a Tanár úr kissé rekedtes hangján, halálos komolyan olvasott le színes céduláiról, egyenkint pörgetve őket ujjai között. A tanítványok írtak és nem tudták, mit

írnak. Nem tudták, hogy a Tanár úr játszik —
fejükön keresztül.

Vagy milyen mulatságos volt pl., midőn a Tanár úr a táblához küldte fiútanítványát, Benedek Marcellt, hogy felírjon valamit. Azután, mint valami dévaj kópé, odaült a padba B. S., piruló kiasszony mellé, és fülébe súgta: — „Csak azért küldtem el, mert irigyeltem, hogy a kisasszony mellett ülhet.“ — Máskor megint anyagot gyűjtöttek Gy. L. dolgozatához. Riedl a legalsó polc könyveit nézte, s véletlenül a földön térdelt, a kisasszony előtt: — „Végre abban a helyzetben vagyok, mely méltó hozzám!“ — Majd egy szemináriumi zsúron a résztvevők nevüket írták alá emléklapokra. Ferenczi Sári neve ceruzával keresztül-kasul volt firkálva. — „Tanár úr, mért hálózott be engem?“ — „Nem én hálóztam be a kisasszonyt, hanem Ön hálózott be engem“, stb. stb. Szinte már flört, szinte udvarlás. De mi egyéb a flört, mint finom szellemi játék? (Olykor a szív enyhe hozzájárulásával.)

Lehet az ilyesmit félreérteni? Lehet. — „Érdekes, hogy a magyarok mennyire nem értik a tréfát“ — csudálkozott Riedl nem egyszer. És méltán. Az ő udvarlása franciás courtoisie volt. Bókjaiban az esprit-t élvezte, a játékot magát, úgyszólván személytelenül. Mi fontos benne? A nyíl elegáns röppenése. Egyéb semmi.

De nálunk más a felfogás. Nálunk a bók valóban a legotrombább műfajok egyike. Sujt, mint a bunkó. Vaskos és mezítelen. Inkább inzultus, mint kedveskedés. ***

Péterfy csak az angol nőt szerette. Riedl — a szépet, mint mindenben. Különben De Vignynek e sorát: „La femme, enfant malade et douze fois impur!” — szerette idézni. Sokszor hallottuk tőle e kissé irodalmian pesszimisztikus véleményt. Vagy: — „hiú, nyalánk, kíváncsi, fecsegő, irigy” stb. — mondta nevetve, ahogy már századokon át megtanultuk e sablont, ahogy ő is megtanulta és alkalomadtán örömmel applikálta. Mert az érem egyik felén ott volt az álmodott csoda, a másikon a kajánul üdvözölt valóság.

Egyszer Péterfyvel körutat tettek Alsó-Olaszországban és Sziciliában. Brandes ugyanakkor ugyanazt az utat tette meg egy nő társaságában, és csudálatos véletlen folytán programjuk is mindig ugyanaz volt. Néhány évvel később Riedl Benczúréknál megismerkedett Ellen Key-jel, és érdekes — mesélte —, hogyan változott át a nagy prófétanő egy perc alatt egyszerű pletykaszomjas — asszonnyá. Riedl véletlenül megemlítette az olasz utat, mire a svéd írónő izgatottan húzta be a másik szobába, s töviről-hegyire kikérdezte, hogy aztán kárörömmel megállapítsa: az a nő nem volt Brandes felesége!

(— „Ön nem *mond* pletykákat — mondta Riedl egyszer nevetve —, hanem pletykákban *gondolkozik*.“)

***

Ellen Key egyébként is kihívta Riedl maliciáját. Ugyanez alkalommal Benczúrné említette neki, hogy Riedl most egy Goethe-tanulmányon dolgozik, de nem adja ki. Általán, minden írása kiadatlan hever fiókjában. Ellen Key: — „Ja, er schaut auch so faul aus!“

***

A házasságra mindig vicceket csinált. Talán azért, mert barátjai közül többen váltak, vagy válni készültek, — s mindenki őt hívta békebíróul vagy tanunak. Vagy a boldogságban kételkedő természeté hozta magával? — „Mondja meg Önagyságának, ne dobja el a régi névjegyeit. Hátha még hasznukat veheti!“ — mondta, mikor egy elvált asszonyismerőse másodszor férjhez ment. Fejtegette a házasság teóriáját: három hélig tart a szerelem . . . stb. Tanítványa, Elefánt Olga házassági jelentésére pedig a következő tréfás verset írta (a vőlegényt, Payr Hugót, csupán névről ismerte): „Es ist die alte, alte Leier, Höflich ist er noch als Freier, Doch grob der Herr Peyer, Wenn zerrissen der Schleier!“

És mégis! — „Wo alles liebt, kann ich allein nicht hassen“ — szerette tréfásan mondani. Neki

is megvolt az álma — egy ifjú lánykáról, kit még a szellő sem ért, ki szép, hű és okos, mint Desdemona, ki megszereti szíve Othellóját sok színes meséiért, s akitől majd fia születik, talán „a Józsi, ki egészen anyjára üt!”

***

Othellót szerette, mint Hamletet. Talán rokonlelket üdvözölt a mór hadvezérben? Bár Othello nyugodtan aludt dicsősége és a siker biztos páránáján s a gyanut sátáni eszközökkel kellett benne fölébreszteni, Riedl meg mintegy viharverte hajón dobálta magát örökös kétely és gyanu közepette. Kegyetlen tudott lenni önmagához. — „Add kezdet! Mily nedves ez a kéz. (Nem érze még kort, sem bűnbánatot.) Ez bőkezűsége, jó szívre mutat! Forró, mi forró s nedves ez a kéz. Bőjtöt kíván s imát, elvonulást, Sanyargatást és hosszú ájtatot, Mert ifjú s égő ördög él alatta, Mely lázadásra kész. Jótékony és nyílt kéz.”

***

Petőfi-jegyzetei közt, melyeket Sikabonyi Antal most készül könyv formájában kiadni, igen érdekesen jegyzi meg, hogy az emberek csak azt a különbséget szokták észrevenni, amely szellemiekben választja el őket egymástól. Pedig ugyanazon értelmi képesség mellett époly távol-ságok vannak köztük *érzelmi* téren is. Lehet beszélni érzelem-zseniről és — mondjuk —

érzelem-hülyéről is. Sikabonyi megijedt a „hülye“ kifejezéstől: nyersnek találta és nem véglegesnek. A Kisfaludy-Társaság felolvasásán Kéky Lajos az „antitalentum“-mal cserélte föl, Sikabonyi meg előbb az „érzelmileg kevésbbé fogékony“ körülírássra gondolt, s végül — tudtommal — az „érzelembambá“-t választotta. Angyal Dávid szerint meg kellene hagyni az eredeti szót. — Lehet, hogy egyelőre valóban csak az *érzelem-zseni* szellemes ötletét akarta Riedl leszögezni s az ellentétében később megállapodni. Talán még simított volna e kifejezésen; precízebbet választott volna. Lehet. Vagy pedig ki tudja, — mennyire szívéből írta le a *hülyét*, mikor néha oly istenigazában érezte is, érzelmi korcsok vagy embriók társaságában.

Mindenesetre jó volt az érzelemzseni kitünő kifejezését megteremtenie. Mert evvel is közelebb jutottunk lelkéhez, — lelkének zsenijéhez.

S mivel oly ritka a zseni megértése, — osztozott azok tragikai sorsában.

***

1910-ben — házassági tervével kapcsolatban — oly megaláztatás érte, hogy már-már katedrája elhagyására gondolt. Ekkor mesélte el neki Angyal Dávid — életkorára való célzással — azt az adomát, midőn Deák Ferenc egy virstlisnek gyereket mentette ki a kocsi alól. Az apa

hálából — egyéb híján — azt a jó tanácsot adta neki, hogy ne egyék virstlit — *nyáron*. — „Wer den Schaden hat, braucht für den Spott nicht zu sorgen!“ — mondta Riedl méla mosollyal.

***

Ez már abban az időben volt, midőn nagyot-hallását alig tudta leplezni, s mivel az utolsó években nem mehetett nyaranta a Tátrába, télen és tavasszal meg Délvidékre, baja mindig súlyosabbra fordult. Sokan, akik szívesen érintkeztek volna vele, elmaradtak tőle, mert komolyabb értelemben vett gondolatok kicseréléséről már mindig kevésbé lehetett szó. Pedig Riedl kétségbeesett agymunkát végzett, hogy megcsalja magát és környezetét. Nemcsak azt a szellemi munkát teljesítette, amit más egészséges ember élénk társalgás közben, — hanem külön igénybevette agyvelejét az az erőfeszítés, hogy eltalálja vagy kiegészítse a meg nem értett, vagy félig értett gondolatokat. S ha első hallásra meg nem érti, legalább a következő mondattal pótolva fogja fel a hallottakat; majd egy szellemes fordulattal megtévessze a társaságot, mintha már előbb is értette volna, csupán a tréfa, szójáték kedvéért... stb. Csak mindig résen lenni, éber, megfeszített figyelemmel lesni a szót, talán csak egyetlen-egyet, amit elkapott a beszédből, hogy gyorsan tréfába csomagolva, ötletesen vissza-

röpítse. Mily boldog volt, ha ez sikerült! Ha nem vették észre, hogy nem rögtön indult a versenyen, s mégis elsőnek érkezett be. Bravúrral, igaz, — de milyen verejtékkel! Csak észre ne vegyék, ne sajnálják s állapota folytán kínossá és túrhetetlenné ne válják a társalgás. Ó, kín és gyötrelem! Néha nevetett, mikor nem tudta, min; kérdezett, mikor nem volt mit kérdeni; tagadott, ha állítani kellett volna. — „Igen, kérem. — Nem tudom. — Gondolja? — Perchè? — Ezt nem lehet ilyen gyorsan eldönteni. — Ezen még gondolkodnom kell. — Azt hiszi?“ stb. Ha az ilyen mentőformulák éppenséggel nem voltak a maguk helyén, — még hagyján, elcsúsztak, — de mikor kínjában már furfangos mondásokra merészkedett: — „Se non è vero, è ben trovato“ stb., — az ember szíve összefacsarodott, mintha kést forgattak volna meg benne, pláne, ha kacagott, jóízűt (legalább színel), mert mi is kacagtunk, s nem tudta, min. Önmagát, gyötrelmeit kacagta. Mi mást?

S lassankint mi is kettős szellemi munkába fogtunk. Ha valamit rosszul értett, s félrefelelt, egészen komolyan hallgattuk, helyeselve nevetünk, hogy lássa, milyen jól eltalálta, hozzászóltunk, vagy belementünk új, félreértésből fakadt témájába. Mindez azonban csak akkor volt lehetséges, ha nem volt valami fontos

mondanivalónk; ilyenkor a téma folytonos, ug-rásszerű változása nem zavart; legalább meg-szoktuk, hogy ne tapadjunk görcsösen egy tárgy-hoz. De volt eset, hogy mondanivalónkat több-ször elő kellett hoznunk, mindig más formába öltöztetve, háromszor-négyszer variálva, hogy végül megértse, anélkül, hogy észrevenné az ismétlést. Néha lehajoltunk, mintha cipőnket igazítanók, s halkán odaszóltunk egymásnak: — „Most hagyd el, majd később én kezdem újra.“ S aztán új reménnyel belefogtunk. Való-ságos gondolatritmust kergettünk, s néha furcsa ötletem támadt: Vajjon nem úgy keletkezett-e a bibliai stílus is, hogy volt egyszer egy süket ember, akit nagyon szerettek?

Csak a legutolsó időben hajtotta a beszélő-höz egészen közel nagy, bús fejét, mint a du-ruzsoló macska. S volt ebben a leplezetlen oda-hajlásban valami gyöngédség utáni vágy is.

De nem hallgathatom el, mert Riedl termé-szetéhez hozzátartozik az is, hogy nagyothallása igen sokszor éppenséggel nem volt neki alkal-matlan vendég, sőt néha szíves-örömet tessé-kelte be, hogyha vele valami kényes vagy szá-mára kellemetlen helyzetet tudott kiparírozni. Ez nála az elhallgattatásnak udvarias és egé-szen ártatlan formája volt.

* * *

„A világ üresnek, a természet szomorúnak látszanék előttünk, ha nem volnának állatok.“ Így kezdi Riedl *Arany*-könyvének VI. fejezetét. Állatai egynémelyikéhez már volt szerencsénk. Láttuk a hálátlan macskát, a nyalánk kiskutyát, kiflinkból csipegetett a kis veréb, megnéztük a tetűt mikroszkóp alatt, s testvérként üdvözlöttük a szamarat. Mi van még? A kígyó talán? Hisz az csak egy öntözőcső! Nem kell mindent elhinni! Pedig Riedl úgy irtózott a kígyótól, hogy Ruth St. Denis kígyóbűvölő táncát sem bírta végignézni.

De itt szalad az őz! Ezt egy alkalommal X kisasszonnyal le akarták fotografálni a Tátrában, 11 órakor délelőtt. Riedl a szobájában dolgozott, midőn bejött a szolga: — „Bitt' schön, das Fräulein ist schon fertig.“ — Riedl tovább ír: — „Ja? Und wo ist das Vieh?“ — „Draußen steht sie, bitte, am Corridor.“ — Riedl úgy tudott nevetni ezen a félreértésen, mint valami rakoncátlan kisgyerek.

Vagy a majmot említsem? — „Jöjjön ki az állatkertbe, ha egy párszimpátikus arcot akar látni . . .“

Van még egy állat, — azaz, hogy nem is állat, csak húsevő, — de növény. A drozera. Riedl különös kedvence. — „Nálunk csak a Tátrában található, de most már kipusztulófélben van — magyarázta akkoriban —, igen

keveset látni és nem is minden esztendőben.“ — „Ó — mondta Edith keresés közben —, hisz akkor tenyészteni kellene az ilyen érdekes növényt!“ — „Mit? Tenyészteni? (szörnyen felháborodva): Nem elég, hogy a családunkat kell eltartanunk?“ — „Hát mit eszik ilyen drozera egy nap?“ — „Ez? Egy egész legyet, vagy egy hangyát!“ — Egy nőismerősének azt magyarázta, hogy a tropikus égöv alatt, hol minden növény és állat bujábban tenyészik, a drozera akkorára nő, hogy egész elefántokat eszik. Az — kétkedve bár — elhitte . . . Régebben Riedl mindig tartott a Tátrában ilyen drozerát az ablakában, melyet hol beafstekkel, hol léggel vagy hangyával etetett. Egy nyáron Csillag Teréz és Blaháné is Ó-Füreden nyaralt s addig tömték Riedl drozeráját, mígnem kénytelen volt cédulát kitenni: „A drozera etetése tilos!“ — „Szeretnénk drozerák lenni az Ön ablakában“ — írtuk neki egyszer tréfából. — „Pinia-töboznak lenni (ez hivatkozás Péterfy Jenő ismert felsóhajtására) szerény kívánság, drozerának — nem, mert azt bámulják és etetik“ — felelte.

Volt még egy állatja. Az elefánt.

Igaz, hogy ez is csak félig volt állat és félig madzagon rángatható kis „Hampelmännchen“ — fából faragva. Füle nagy, orrmánya szép lila, ruhája kékre és pirosra festve. S Riedl boldog

volt vele, mint minden tréfás ajándékkal, amelyben volt egy kis szellem. Ez különben már pótlása volt egy régibb kis Hamplinak, melyet szintén tőlünk kapott, s melyet egy könnyelmű pillanatában elajándékozott. Csakhogy ezt nem lehetett továbbadni, mert ez egészen extra, tudományos kis Hampli volt, melynek tömzsi törzséről és végtagjairól le lehetett olvasni az egész Faustot — kivonatban. „Ich bin allhier erst kurze Zeit, Und komme voll Ergebenheit Einen Mann zu sprechen und zu kennen, Den alle mir mit Ehrfurcht nennen.“ — „Ich will mich hier zu Deinem Dienst verbinden, Auf Deinen Wink nicht rasten und nicht ruh'n, Wenn wir uns drüben wiederfinden, So sollst Du mir das Gleiche tun.“ — „Die Sache sieht jetzt anders aus, Der Teufel kann nicht aus dem Haus.“ — „Ich kann unmöglich wiedergeh'n.“ — „S' ist eine der grössten Himmelsgaben, So ein lieb' Ding im Arm zu haben“ — és így tovább. Nem szándékom az egész Faustot lemásolni. De Riedl gyönyörben úszott: — „Igen jó! Ez jó! Nagyon jó! Lieb' Ding?“ — felkiáltásokkal szívből kacagott, s kebléhez szorította a kicsikét: — „Van még valakinek ilyen plasztikus, illusztrált Faustja?“ — Le is fotografáltuk vele. Maga elé tette Beöthy-től kapott terrakotta-majmát; átöltözött fehér vászonkabátjába, egy pillangó-brossal gomb-

lyukába tűztük a kis elefántot, megigazítottuk a haját és levettük egyszer kicsiben s egyszer nagyítólencsével, kalapban. De ez volt a halála; már t. i. az elefánté. A Néni éppen a processzus végéhez érkezett és dühös undorral megragadta a kis elefántot: — „Pfuj! Ezt most mindjárt kihajítom az ablakon!” — Egyszerre kaptunk utána mind a hárman. — „Ugyan, édesanyám, hogy tehetsz ilyet? Hisz ezen az egész Faust rajta van!” — De, ha nem is rögtön, — később mégis nyoma veszett. Eltűnt. Talán a mosónő kapta meg. A Néni kérlelhetetlen volt minden-
nel szemben, ami nem klasszikusan szép, ami torz vagy karikatúra.

Ezért kellett a házból eltüntetni Éder Gyulának Riedlről készült kitűnő karikatúráját is, mielőtt tűzbe került volna. E képen Riedl teáscsészét tart a kezében és szatírikus gúnnyal mosolyog. (Ez a rajz Riedl egyetemi tanári ki-nevezésekor megjelent a *Kakas Mártonban* is). Csak rá kell néznem, s eszembe ötlík egy malíciája.

— „Waren Sie auch geladen zur Soirée bei Dr. Schedel?” — kérdezte gúnyosan, midőn Gyulai *Kritikai dolgozatait* az Akadémia könyvkiadóvállalata számára sajtó alá rendeztük, s a korrektúrában benne maradt a Toldi *Estélye*. — Vagy Egyik ismerősére gondolok, akinek

gyermek és könyve egyidőben született meg:
— „Remélem, a gyermekhez több köze van.”

***

A karikatúrát különben akkor is kellőképp tudta méltányolni, ha — önkéntelenül adódott.

Egyik tanítványával sétált az Erzsébet-emlékmű pályázatainak valamelyik, nem éppen sikeres kiállításán. Már az általános benyomása sem volt nagyon kedvező. Kísérőjéhez fordult, elgondolkozva: — „Kérem, milyen csunya lehet az élet, ha a művészet is, amelynek az a hivatása, hogy gyönyörködtessen, — csak ennyi szépet tud nyújtani...” Majd megállt az egyik pályamű előtt, amely — meglepő ötlet! — lóháton, a par force vadászok öltözkéiben óhajtott megörökíteni a királyasszonyt. Riedl ajkán megjelent ismert gonoszkodó mosolya: „A magyar nemzet — gondolom — királynéjának kíván emléket állítani. Tudom jól persze, hogy Erzsébet királyné szenvedélyes lovas volt, s hogy szívesen vett részt rókavadászaton is. Hanem ugyanígy tudjuk pl. Napoleonról is, hogy nagyon szerette a tojásrántottát, vagy hogy szenvedélyesen horgászott. S mégis: jutna-e eszébe a franciáknak akár tojásrántotta fogyasztása közben, akár pedig horgászó attitűdben megörökíteni császárukát?...“

***

[1911-ben Berlinben megbukott Bánk bán-unk, s Riedl a *Budapesti Szemlében* megpróbálta boncolgatni és megmagyarázni e feltűnő kudarc okát. A közönségnek — úgymond — mindig szüksége van valami szuggesztióra. Tudnia kell, hogy nagy íróval áll szemben, hogy a történeti szempontot kell alkalmaznia és kegyelettel lennie a mű iránt. Ezek a föltételek nem voltak meg Berlinben. Azonkívül minél nemzetibb valamely drámai mű, annál nehezebben értik meg külföldön. S a Bánk bán nemcsak, hogy magyar, hanem telve van nemzeti páthosszal. A felületes német közönség az előadást valóságos provokálásnak vette; a lapok úgy írtak, hogy a német közönség észre sem veszi, hogy felpofozták. Bezzeg a francia nem túrne ilyet! stb. Pedig az igazság az, hogy itt jogos fajvédelemről és nem fajgyűlöletről van szó. De leginkább megütközött Riedl azon a „mindenáron viccelő és arrogánsan fitymáló hang“-on, melyet a legtöbb bírálatban talált. „Alaposságra, penetrációra és igazságosságra nézve olyan ez a bíráló modor, mintha valaki egy Hamlet-première alkalmából ilykép élcelődnék:

Shakespeare úr egy mészáros fia volt. Kár, hogy nem maradt a mészárszékekben. Művében nincs szellem, kivéve az éjféltor a terraszon megjelenőt. Aránylag legbecsesebb része a mű-

nek az a dráma, melyet Hamlet a király számára előadat. Hamlet az öt felvonás alatt nem csinál semmit, még gyereket sem Oféliának. Ebben rejlik tragikumuk. Ez az Ofélia kisasszony különben elveszti eszét, amelyet nem mutatott soha. Aztán vízbe esik: talán ezért oly vizenyős a beszéde. E mellett igen jellemző Shakespeare úrra, hogy mint kikeresztelkedett zsidó kihívó módon hódol a klerikális irányzatnak, midőn Hamletjével egyre azt tanácsoltatja Oféliának, hogy menjen kolostorba. Az egyetlen jelenet, melyben a szerző némi drámaírói hivatást mutat, az, amelyben Hamlet megöli a két sírásót e szavakkal: „Lenni vagy nem lenni, ez itt a kérdés!” A mai première-nek is ez volt a fénypontja!

Lehet, hogy e szellemes paródiánál egymásik olvasó valóban úgy érzi magát, mintha felpofozták volna. Hirtelen felugrik, keresi a Szemlét: — „*Lehetetlen!!!*” Igaza van, csak üljön le, és nyugodjék meg. A Szemle így szól: „... csak eredménytelenül a szépet Oféliának.” Itt tudniillik nagy vita indult meg a szerkesztő (Voinovich) és Riedl között, mely alkalommal Voinovich a fönti szöveget kinyomathatlan pornogrammnak minősítette. Riedl föl volt háborodva, sajnálta pikáns kis gyermekének vízbe fojtását (melynek stílusa jobban is illett a berlini kritikák hangjához) és bosszúból sietett Voinovich-csal

közölni, hogy „a szűz Oféliának különben is volt gyermeke: Melinda.” — Ebben a vitában kikérte a mi véleményünket is, és a kényes szöveget leírta egy darab papirosra. (Voinovich bátran mondhatná, hogy ez már magában is kritika!

De majdnem rosszul járt vele. Mi az előzményeket nem ismertük, tőle ilyen erős kifejezést sohasem hallottunk, s a váratlan támadástól ugyancsak zavarba jöttünk. Reichard Piroska valósággal összekucorodott, s határozottan Voinovichnak adott igazat. Magam a teljes szöveget kívántam látni. Edith volt az egyetlen, aki az összes berlini lapokat ismerte, s így ő tudta csak igazán, mennyire azok stílusában van tartva Riedl paródiája; éppen ezért, azzal a megokolással, hogy ezt a rikító kifejezést, tulajdonképen nem is Riedl használja, hanem úgyszólván egy idegen kritikus, — melléje állott. Reichard Piroska még megjegyezte, hogy abszolúte véve ő is neki ad igazat, de olvasóközönségünk műveletlensége miatt nem lett volna Riedlnek hírhedtebb mondása, s az egész egyetem is rajta és a szűz Ofélián nevetett volna. Meglehet.

***

De most azért is elmondom, ami eszembe jutott. Egy költeményt, amelyet Riedl írt, midőn a munkácsi gyárban készült (bronz) ökréről Edith megállapította, hogy csak vasból van. —

„Nem echt? — kérdi Riedl. — Hát már ökröt is hamisítanak? Nichts ist vollkommen hier auf dieser Welt, Der Rose ist der Stachel beige-sellt. Ich glaube gar, die lieben, holden Engel Im Himmel drüben sind nicht ohne Mängel. Der Tulpe fehlt der Duft, mein Ochs ist Eisen, Alltags-verstand fehlt oft dem Weisen, Hätte Lucretia sich nicht erstochen, Sie wär' vielleicht gekommen in die Wochen.“ — Pornogramm? Szörnyű!

***

A berlini Bánk-bírálatok eszembe juttatják egy nemrég Bécsben megjelent könyvnek Bánk bank-bírálatát. Ha ezt elolvassuk, nem kell új paródián gondolkoznunk. Szerzője először el-mondja Katonáról, hogy reménytelenül szerel-mes egy színésznőbe. „Der verliebte und ver-schmähte Mann suchte nun Trost in zwei Flaschen: in einer Weinflasche und einer an-deren, noch tödlicheren, in der Flasche, meine ich, jenes blauen Saftes, das man Tinte nennt.“ Az előadásról magáról pedig: „Es erschien den Berlinern ganz unverständlich, *ja auch uns...* weshalb ein Mann, der in seiner Liebe so tief gekränkt ist, statt, wie ein Othello zu rasen, sich immer wieder zur Rampe hinstellt und ver-zweifelt: Vaterland! Vaterland! in das Publikum schreit...“ stb., stb. (Így élcelődik tovább, majd helyreigazítja kritikájának tartalmi részét, mert

Budapesten újra megnézvén a darabot, most már közelebb jutott annak megértéséhez.)

[S most újra látom Riedlt, amint előkapja zsebkendőjét és fuldokolva nevet. Elég régen volt: a fiatal Hatvany első könyvének megjelenésekor, midőn az író édesapja azt kérdezte Riedltől: — „Na, was sagen Sie zu meinem Sohn? Frech, aber genial, was?“]

***

Gyűjtöm a kacagását, mert orvosság szívemnek. Most pedig doktori avatás lesz! Gyorsan ki hát a Szigetre!

Meg van híva Reichard Piroska, G. E., Cs. K., Rédey Tivadar, megannyi újdonsült doktor, — és Edith húgom. Ebéd volt pezsgővel, sok vidám tréfával, kacagással és — fotografálással; ami már hozzátartozik a programhoz. Riedl mindenféle bolond fölvételt csinált s előhívásuk után szörnyen meg volt velük elégedve. Edith képeit viszont — szokása szerint — valóságos „skalandum“-nak, „Vigyázó Laci színvonalán“ lévőeknek minősítette. De a legnagyobb felháborodást az a kép keltette benne, mely az ő tudtán kívül készült róla, s melyen végignyújtózva hanyatt fekszik a fűben; inge a mellény alól kissé kikandikál. Majd leszúrta érte a kitűnő művészt, aki boldogan prezentálta ezt az „édes“ fölvételt. (Bizony jobb is volt annál, amelyen

ugyanez a művész Reichard Piroskát gyomron-metszette, a többieket pedig egyszerűen — lefejezte.)

Riedl élvezte tanítványait. Oly meghatóan zöldek voltak még s annyira telítve a szigorlat nagy eseményeivel és izgalmával! G., akinek értekezését Riedl avval a reménnyel dicsérte meg, hogy „e kedves stílussal fogunk még találkozni,” — kész tudósnak vagy írónak érezte magát. Cs. azon őrjöngött, hogy *cum laude*-nek lenni szégyen (R. Piroskát kivéve mindenki az volt a társaságban). Rédey Tivadar némán volt meghatva Péterfy-könyvétől és önmagától, s R. Piroska szerényen megkérdezte: tulajdonképen mi volt vizsgájának eredménye: *summa* — vagy csupán *cum laude*; mert ő már semmire sem emlékszik; a vizsgán mintha nem is ő beszélt volna, hanem egészen gépiesen felelt helyette valaki; egyetlen kérdésről sem tud. Riedl meglepetve nézett rá, majd hangosan felkacagott: — „Ha megbukott volna a kisasszony, nem kérdezné tőlem az eredményt.”

Külön színház volt Riedlnek Cs.-t donjuani minőségében ugratni és becsapni. Ehhez azt a külön módszert alkalmazta, melyben valóban szédületesen ügyes volt. Elővett egy levelet, s mintha olvasná, teljes folyékonysággal rögtönzött róla valami szenzációs szöveget, valakitől,

valakihez, valakiről, míg a vér meg nem fagyott az érdekelt ereiben, s kacagva vagy sikoltva ki nem kapta kezéből a papirost. Akkor aztán készen volt a hahota. Cs. is úgy koppant neki a tréfának, mint a bogár a falnak.

Edith — mint harmadéves — még nem tett doktorátust, így neki e napon más szerep nem jutott, csak az, hogy kosárba gyűjtse mind e kedves malíciákat, s eltegye emlékül, vagy utánam küldje Abbaziába.

De most feláll Riedl — talán, hogy Cs.-t átsegítse piruló szégyenkezésén, vagy talán, hogy Edith kosarába egy rózsát dobjon? Hadd legyen benne más is, mint malícia. Ez a rózsza idővel meghervadt, de parfőnjéből még így is Riedl hamisítatlan lelke árad:

— „Nem vagyok barátja a tósztnak, de mégis — stílusgyakorlat kedvéért — megpróbálok egy hármastósztot mondani: hogy’ mondtak volna tósztot először a XVIII., másodszor a XIX., harmadszor a XX. században?

XVIII. század. Kedves felebarátaim (síró, nyöszörgő hangon)! Mit szólna hozzá a hold, ha most éjjel volna és ő sápadt arcával a fák gallyain át ide nézhetne és együtt láthatná ezt a szép társaságot?! Éljen a holdvilág!

XIX. század. Kedves testvéreim! Egy szép érzés van a világon, mely a családokat, nem-

zeteket, népeket összetartja és szívüket dobogtatja és dobogtatni fogja, míg ember lesz a földön: a hazaszeretet. Éljen a haza!

XX. század. Kedves pajtásaim! Piros érzelmeimnek alig tudok kifejezést adni. Csak el fogom őket pirosan rebegni. Nincs semmi, ami szebb volna a világon, mint a piros nő. Van-e szebb, magasztosabb annál, ha Edith kisasszony piros ajkán piros eper ragyog és piros nyelvét piros, piros, piros málnafagylalt érinti? Piros, piros, piros. Éljek én!

Ezek után pedig engedjék meg, hogy olyat mondjak, ami a XVIII., XIX. és XX. században éppúgy, mint a XVII. és XXI. században is mindig visszhangra talált és visszhangra fog találni: Éljenek a nők!"

Semmivel sem tudnám jobban illusztrálni társalgásának könnyed báját és szellemességét, s egyben oktató árnyalatát! Milyen frappáns összefoglalása és jellemzése az egyes koroknak s milyen Riedl-es! Ő maga mondta egyszer tréfás öngúnnal: — „Das nenn' ich nützlich unterhalten!" — S valóban igaza volt. Nem magyarázott hosszan, szélesen, mint más tanár, nem szokta egyszer jól megfogalmazott gondolatait az unalomig ismételni, nem is ragadta magához a társalgást, de rapszódikus, ideges beszéde közben elejtett egy-egy nevet, könyvcí-

met, új fogalmat vagy gondolatot, mellyel felhívta rá a figyelmet, s a szó, a gondolat komoly add-tovább-játékká lett.

A legutolsó és legszomorúbb ilyenfajta leckét a Vöröskereszt-kórházban kaptuk tőle, egy-két hónappal halála előtt. Edith-tel és Reichard Piroskával beszélgetett éppen s arca egyszerre elkomorult: — „Mért néznek úgy rám? . . . Hja . . . (valamit mormogott maga elé).“ — „Mit mondott?“ — „... Facies Hippocratica.“ — „Nem értjük. Mi az?“ — „Látják, kérem — mondta fáradtan —, ha ezt most egyszerűen megmondanám, elfelejtenék. De ha hazamennek és megkeresik a lexikonban, soha többé nem fogják elfelejteni.“

Otthon megdermedve olvastuk: „A haldokló eltorzult arcvonásai.“

***

Társalgása nem volt előadás, hanem valódi társalgás. Hosszasabban beszélni inkább tanítványait hagyta, hogy megismerje őket. S a fiatalok, akikben széles áradattal torlódtak a vágyak, tervek, s néha komoly ideák, — szívesen beszéltek és boldogok voltak, ha valaki — ilyen komoly tudós — meghallgatta és komolyan vette őket. Mintha ezzel mintegy garantálta volna jövődöbeli nagyságukat. (Hisz minden egyetemi hallgató — egyetemi tanár akar lenni!)

Ez volt a varázs, mely tanítványait hozzáfűzte Riedlhez, hogy — bár fiatalabbak voltak, s talán éppen mert fiatalok voltak — emberszámba vette őket. Leereszkedett hozzájuk. anélkül, hogy mozdulatát leereszkedésnek érezték volna.

***

De nemcsak szellemiekben ereszkedett le, és nemcsak tanítványaihoz. Lelke jóval magasabban szárnyalt az átlagemberénél s ezt lehetetlen volt észre nem vennie. Mintha magáról beszélne, midőn Aranyról azt írja: „...érezte észbeli és érzelmi kvalitásait. (Hisz lehetetlen, hogy valaki észre ne vegye, ha néhány centiméterrel magasabb a többinél.)“

***

Igen. Lelke vár volt, mely magas hegyen épült, de természetének meleg derűje nem engedte a rideg elzárkózást, s így várát széles népligettel vette körül, hová válogatás nélkül mindenkinek szabad bejárata volt, s ahová le szállott időnkint, néhány nyájas szóra, — mint valami fejedelem. Olykor szemére lobbantottuk, hogy nagyon is kevéssé válogatja meg társaságát, s nem azok keresik fel legsűrűbben tanítványai és barátai (néha inkább protekciót kereső álbarátai) közül, akiket szívé választ, hanem azok, akik őt szemelték ki áldozatukul, — egészen védtelen áldozatul. S így kevés ide-

jét, melyet egyeseknek tartogathatott volna, egyformán pazarolja el akárkire. Ebben talán sok túlzás volt, de sok igazság is. — „Én nyájas ember vagyok — mondogatta, — nem lehet mindenki olyan arrogáns, mint Önök.“

***

Elbámulva hallottuk néha, ki mindenki büszkélkedik bizalmas barátságával. Némelyek talán jóhiszeműen — mert nem is sejtették —, mások meg ügyességből tettek úgy, mintha észre sem vennék a távolságot önmaguk és Riedl között.

Pedig igazán bizalmas barátja sem a régi, sem az új generációból nem volt, s még Péterfyvel való barátságuk szép alapja is az a tiszteletteljes megértés lehetett, mellyel egymás hallgatásának hódoltak. Hiszen hallgatásuk nem volt program, hanem lelkük legbensejének természetes vetülete.

Igaz, Riedl lelke megoldódott néha, egészen ritka pillanatokban, vagy ha valami különös oka volt rá, de szava ilyenkor sem volt könnyen és természetesen csörgedező patak, hanem mint valami nehéz, véres folyam, erőszakosan szakadt ki belsejéből, a legnemesebb szerveket sértve meg útja mentén. S ahogy kilövellt, néha gyorsan és megbánva el is állt, nem egyszer fele útján megszakadt, mint bánya mélyén az aranyér. Nincs tovább. Lelkiállapotát úgy kép-

zelem, mint mikor álmunkban lidércnyomás nehezedik reánk, sikoltani szeretnénk, segítségért kiáltani, de valami rettenetes erő tartja lefogva mellünket, irtózatosan, fuldokolva küzködünk, verejték tör ki rajtunk, — jaj! nem bírjuk tovább! — de hang nem jön ajkunkra. Így látom egyik fényképén is, ahol balkarjával az asztalra támaszkodik, de mégis mintha felugorni készülne, ajka félig nyitva, mintha szólni akarna, — de szó nem jó ajkára; a panasz csöndes fájásként megül szemében és nem jut tovább. — „Heiß mich nicht reden, heiß mich schweigen, Denn mein Geheimnis ist mir Pflicht; Ich möchte Dir mein ganzes Innre zeigen, Allein das Schicksal will es nicht.“ (Ha idézek, mindig őtidézve idézek.)

Így maradt ajkán sok kérdés kérdezetlen, sok válasz felelet nélkül; sok panasz helyett beérte egy bacchanális kacajjal. És így is jó. Mert ha nem állott hozzá senki elég közel, hogy fájalmában magához emelje, de elég távol sem ahhoz, hogy a rejtegetést ne érezte volna szükségesnek. — „Mennyire nem őszinte!“ — mondhatták volna szerencsésebb embertársai. De vajjon lehet-e igazán érzékeny és büszke ember őszinte?

***

Mi tagadás: nem volt őszinte a szó mindennapi értelmében, s minél inkább megbántva

érezte magát, annál kevésbbé volt az. Megbántódása esetén kettős processzus állott be lelkében: először leküzdötte magát kifelé, aztán leküzdötte magát befelé. A külső önuralomban mester volt, a belső önuralmat meg éppen a heroizmusig tudta fokozni. S ezt az önmegtagadást azzal a nemes hitvallással gyakorolta, melyet Aranygyal együtt oly mélyen érzett, — hogy: „célunk nem a boldogság (hisz ez csak a pesszimizmus forrása lehet), — hanem embernek lenni. Embernek a szó nemesebb értelmében, hogy kiképezni törekedjünk önmagunkat, kötelességünk után járjunk, a jót, a szépet, az igazat vezércsillagként tekintsük.“ — De emberré lenni nem könnyű. Aki oly beteg érzékenységgű, mint Riedl, könnyen csalódik, aki szenvedélyes, mint ő, könnyen gyűlöl is (legyen bár gyűlölete megfordított szeretet), s aki úgy tud gyűlölni, mint ő tudott — pillanatokra legalább, — könnyen esik kísértésbe, hogy bosszút álljon sérelméért. „A földi igazságszolgáltatás oly hiányos, az égi néha oly kései“ — mondja egyik jegyzetében. S ha érzékenységeben mélyen sebezve érezte magát, — mit tegyen? Írjon a bosszúról? Valóban hamleti gondolat; — de meg is tette.

Egy renaissance-fejedelem abban találja örömet és büszkeségét, hogy lábbal tiporja ellenfelét, — a XX. század Cesare Borgiája szintén nagyúri

gestussal, de a maga különb voltának érzetében, — lelkének nemességével sujt le ellenfelére; föltéve, hogy — Riedl az, akinek bölcsőjénél állott a nagylelkűség. Az ő bosszúja a jószág, fizetsége a jótétemény volt. Az elégtétel vagy megelégedés érzete így nem kisebb, a gőg sem szenved rövidséget, de a régiek egészségesebb gyűlöletével szemben több fáradt pesszimizmusra, több csöndes embermegvetésre van szükség; s ebből bőven kijutott Riedlnek. A megbocsátó bosszú különben fölemel és istenné tesz, a gyűlölködő ördöggé alacsonyít. Lehet mind a kettő egyaránt nagy, de mégis az isteni az, aminek elérésére emberi erőnkhez mértén törekednünk kell.

Aki faragott képet akarna csinálni Riedlből, azt is mondhatná, hogy eszményien érző lelkétől távol állott a bosszú minden gondolata. Szelíd volt és megbocsátó. Igaz. Kevés embert ismertem, aki erős esztétikai és morális érzékenysége mellett is a bibliai „első követ“ oly gyorsan földre tudta ejteni, mielőtt ütésre emelte volna. Lényének lénye volt a megbocsátás, a részvét, a nagy értelmi és érzelmi megértés, de bocsánata nyomán nem egyszer keserű gőg fakadt és szemében diabólikus embermegvetés villogott. Ilyenkor mintegy szüksége volt rá, hogy lihegő fájdalmát gyors tapasszal hegessze. „Bosszút

forralni annyi, mint a sebet nyitva tartani“ — írja. Ő nem tartotta nyitva, hanem egy nemes mozdulattal hirtelen és örökre lefogta száját. De vajjon nem hallott-e néha a seb mélyéből valami suttogást, mint mikor szellemek visszavisszajárnak, miként Hamlet atyjának szelleme? Emberek vagyunk.

***

Hogy a bosszú lélektanilag mennyire érdekelte Riedlt, bizonyítja az a kis csomag cédulajegyzet hátrahagyott írásai között, melynek összefoglaló címe: *A bosszú a magyar irodalomban*. Mint macska az egeret, úgy forgatja körül minden oldalról e kérdést: „mi a bosszú? Az a vágy: valami sérelmet sérelemmel viszonzni“. Foglalkozik a vademberek sötét érzésektől sugallt fetteivel, s végigvezet a bosszú fejlődésén, alakulásain a különböző századok alatt. A bosszú szenvedélyből fakad. „Ez a Helmeczy-alkotta szó: *szenvedély* — mondja — már maga kifejezi azt, hogy az illető nem igen ura önmagának, hogy szenved.“ A nagy szenvedély „lázás egoizmus“, mert társa a közömbösség minden iránt, mi nem vonatkozik magára a szenvedélyre. „Bosszúra leginkább a becsület megsértése ösztönöz.“ Következnek a féltékenységi drámák (*Othello*, *A kegyenc* stb.). „A bosszú észt ad az ostobának.“ Igaz ugyan, hogy a

másik oldalon legalább annyit el is vesz tőle. S most egyszerre csak rábukkanunk a tervbe vett kis tanulmány szubjektív magjára. „*A nagylelkűség bosszúja a leghatalmasabb.*“ — Üdvözölöm Riedlt, mert lehetetlen rá nem ismernem. S most már csak egy kis cédula hiányzik e címmel: *A nagylelkűség és bosszú. A bosszú meg-nemesülése.* Itt megint irodalmi példák következnek: Arany Nagy Lajosa stb. Finom megjegyzés ez is: „akinek nincs elég bátorsága a bosszúra, annak nem lesz elég nagylelkűsége a bocsánatra.“ Azt is megjegyzi, hogy aki a kalandokat szereti, még jobban szeretheti a bosszút, mert az még vállalkozóbb, mint a szerelem.

***

Valóban nem őszinte az, aki változatlanul nobilis és szeretetreméltó megbántóival is? Sőt ezekre talán még több figyelmet fordít, mert érdeklődését fájó erőszak keltette föl. Nagylelkűség? Szép. Gúnyos vállvonás. Vagy más okát keressük e különös magatartásnak? Lehetne egyszerű megadásnak nevezni. Hisz a legritkább esetekben van módunkban sérelmeinket megtorolni. Nem okosabb hát a rezignált tudomásulvétel az élet fájó érintéseivel szemben? Való, hogy többnyire csupán ez jut számunkra osztályrészül, de azért a legkevesebb embernek jutna eszébe adott esetben a kenyér után nyúlni, mikor követ mar-

kolhat. „Elmegyek még a temetésére” — szokott a szorult ember keserves vigasza lenni, a tehetetlenség nyelvöltögető reménysége. De ez kicsinyes és nemtelen gondolkodás. Azt is mondhatnók, hogy: aki bátortalan az élettel szemben, az nem mer ujjat húzni senkivel; inkább az egyszeri cigánnyal tart, aki minden ellenségeivel jóban akart lenni. Ebben is van valami; ha tudjuk, hogy minden küzdelemben csak a rövidebbet húzhatjuk, epidermiszünk finomabb alkatánál fogva. Csakhogy Riedl ezt sem vitte túlzásba. Akár személyi kérdésben, akár tudományos meggyőződésből, mindig bátran rohant ki várából, mint hős Zrínyi Miklós, — s még az aranyakat sem felejtette ki zsebéből.

Vagy a népszerűséget szerette? Ezt nem ellenségeinknél keressük. Széles e világ, ha lelkünkbe akarjuk szorítani. S ezt is megtette Riedl.

***

Szerettek róla merőben hamis, édeskés pasztellképet rajzolni, mint aki miatt soha egy könnyet sem ejtettek. De hol van ilyen ember? Csak hulljanak a könnyek, ha kell. Nem az a fontos, hogy ne hulljanak, hanem hogy fel tudják őket szárítani.

Vagy szeretnek belőle csontig száradt aszkétát, jámbor tudóst vagy szimplex tanárt csinálni, aki beéri a könyvek és tanítványok szeretetével.

A könyv szép, a tanítványok ragaszkodása meg-

ható, de ez mégsem elég ahhoz, hogy betöltsé egy húsból és vérből való ember életét. Riedl pedig az volt, tetőtől talpig. Telve a legérzékenyebb, szinte feminin gyöngédséggel, de egyben a legvadabb férfiindulattal is. Hogy' illenék különben jércike-szelídségéhez az a magamesélte történet, hogy papucsát oly dühvel hajította könyvszekrénye felé, hogy üvege menten darabokra törött. Ezt a páratlan hevedséget édesatyjától örökölte, de nagy önfegyelmezőssel uralkodott rajta.

Am mindez semmi. — „Tudja, hogy ez a Riedl megörült?” — mesélte egyszer — talán némi túlzással — egy közeli rokona, s elmondta, hogy egyszer . . . Igen, elfelejtette elmondani a legfontosabbat: hogy midőn ez megesett, Riedlt becsületében a legérzékenyebben megbántotta.

Való az, hogy: Riedl hirtelen felkapott az asztalról egy kést (a papírvágókés lehetett), elkezdte vele szurkálni, majd eldobta a kést, rávetette magát az illetőre, a dívánra gyűrte és fojtogatni kezdte. Milyen szertelen indulat!

Szinte látom, amint a kulisszák halkán és észrevétlenül széttolódnak. A táj, a tér megváltozik; a kor is. Délvidéken vagyunk. Előttünk egy férfi, bő kabátja szárnya alól hirtelen széles ívben rántja ki törét, melyet szenvedélytől lihegve taszít ellenfele szívébe. Azt sem tudja, mit teszen!

— De Riedl kevesebb lett ezzel szemünkben?

Nem, csak emberebb. Önuralma — ily féktelen szenvedély mellett — csak annál inkább bámulatraméltó. Mert nagy, vulkanikus kitörései csak egészen ritka esetben és igen nagy okokból fordultak elő.

Magam csak két ízben láttam egy kissé túlzott s egy kissé félelmetes indulatban. Pedig elég régóta ismertem, ha meggondolom, hogy életembe akkor lépett be először, amikor bölcsőmben egy ezüst karkötőt tett.

* * *

Amilyen tökéletleneknek látta embertársait, oly mértékben szerette őket. El-elnézegette apró kis iparkodásaikat, sok nevetséges, önző gyűlölködésüket, intrikáikat, melyek tőle oly nagyon távol estek, s melyekre elnéző mosoly volt minden válasza. Hisz lelkének távcsöve a Végtelenbe volt irányítva, Péterfy világába, melyben minden gyarlóság eltörpül, s elenyészik az egyes fájdalom. Csak földi rövid vándorútján törődik oly nagyon egyik élő porszem a másikkal.

De mégis, — mintha ezt a szeretetet is túlzásba vitte volna! Miért kellett saját körét olyanmire kibővítenie, és mindúntalan szóba elegyednie egészen egyszerű emberekkel, akiket más észre sem vesz, tréfálni, kötekedni velük, ha útjába akadnak? Legyen az postás, pincér, hordár, akárki, vagy lakatoslegény az utcán,

amint talicskáját tologatja hazafelé. (Ez utóbbit le is fotografáltuk vele együtt, Riedl kívánságára.)

Szokott játékos kedve ez, vagy csupán szeszély, aminek nem kell túlságos fontosságot tulajdonítani? Hisz nem volt regényíró, hogy az emberi lelket még az egészen egyszerű emberben is (s hozzá csak egészen felületes megnyilatkozásaiban) kutatta volna! Ha érdekelte őt az ember, inkább mint irodalomtörténészt érdekelte; hogy mintegy végső elemzésben fogja fel és tudja magyarázni az író intencióit. Ez pedig utánpéldelő, és nem felfedező vagy teremtmény érdeklődés. S amilyen hozzáértéssel szedte szét valamely költői alkotás magját, alapjában oly kevésbé kereste az élő emberét, — mely talán csak elszórakozásul szolgált neki. Így emberismerete is inkább naivnak és felületesnek látszott, vagy pedig sablónosnak; — leszámítva egyes villámlásokat, amikor a hirtelen felgyúló fénynél meglepetve láttunk egy-egy tájat ugyancsak élesen megvilágítva. De ez csak kivételes esetekben fordult elő, s ezek inkább holmi pesszimiztikus villámlások vagy fényszórások voltak, melyeket a pillanatnyi feszültség robbantott ki belőle.

Mégis, — miért szerette az egyszerű emberekkel való kapcsolatot? ha csak pár szóra is. Valami apostoli vonás volt ez benne? — „Fiam, gondolja meg, hogy ezek a mi szegényebb test-

véreink!“ — mondta egyszer, midőn valamely nyomdába szánt kúsza írásomat látta. — „Ezekkel az explodáló gyöngyszemekkel ugyan mit kezdjen a szedőgyerek?!“ — Mélyen meg voltam illetődve szegényebb testvéremtől, akire eddig valóban nem sokat gondoltam. — A Tátrában is volt egy kis pártfogoltja, egy pincérgyerek, akinek kedvéért mindennap külön tésztát rendelt, hogy azonmód megossza vele. A piccolo t. i. elárulta neki, hogy fizetésén kívül hetenkint csak egy porció tészta jár. — „Die Szumrák's sind alle Sonderlinge“ — szokta mondani — némi büszkeséggel — Riedl édesanyja.

De mért fogott üzletekben s más helyütt kezét olyan emberekkel, akik ezt nem is várták tőle? Mi szükség volt rá, hogy keze néha zavart másodpercekig vesztegelt a levegőben, míg partnere rá nem eszmélt az úri megtiszteltetésre? — Ezek persze nem voltak azért oly kínos pauzák, mint Edith húgom bécsi esetében, amely Riedl nagy gaudiumára szolgált. Edith fölment Karabacsek orientalista tudóshoz, s miután be küldte volt hozzá Marczali professzor ajánlólevelét, — úgy is, mint nő — kezét akart nyújtani, mit az nem fogadott el. — Riedl meg nem szűnő kacagása, ezer megezer vicce, amit e jelenetre csinált, talán nem is egyedül a kárvallottnak szólt, hanem egy kicsit Karabacsek úr — tudós rátartiságának is.

S mégis! Nem volt-e Riedl leereszkedésében és tudatos kedvességében legalább is annyi önértzet, mint Karabacsek nem kevésbbé tudatos merevségében? Ha tekervényes úton érkezik valaki céljához, helyett, hogy egyenesen járna, az eredmény nem ugyanaz?

Riedl különködéseihez, nem demokráciájához, hanem éppenséggel arisztokratizmusához tartozott, hogy hangsúlyozottan megkülönböztette magát más, közönséges halandóktól. Ez talán az „elite-emberek” előjoga. Hogyha boszút akart állni, jósággal tüntetett, s ha magasnak érezte magát, lehajolt, mintha kicsi volna. Hanem azért csak érezte nagyságát!

***

„Hibáink leginkább csak túlzott erények” — mondja Larochevoucauld, aki Riedlben emberére talált volna. Lényének egész színességét, erősen romantikus árnyalatát erényeinek túlhajtottságában kell keresnünk.

Ilyen túlhajtott erény volt szerénysége is.

Az ő idejében különben olyan tulajdonság, mely nem is mondható egészen egyéninek, hisz — úgyszólván — a levegőben volt. Atyáink nemesen önértetes generációja, Gyulai, Greguss iskolája ez, midőn nem is illem, hanem egyenesen ízlés vagy tisztesség kérdése volt a szerénység. Mint a muskátli a szerelmes lány ablaká-

ban, úgy ült ez emberek lelke mélyén szépen ápolt kis szerénységük, melyet addig-addig öntözgettek, míg szinte már túl nem nőtt szerény határain!

Pedig ma, midőn az eszközök és szokások mindinkább eldurvulnak, e nagyon is üzleti, racionális világban már kiabálni kell, hogy meghallják az embert, nem hogy ravaszul meg lehessen bujni egy rögeszme mögött. Péterfy egy ízben meg tudta akadályozni, hogy Greguss Kisfaludy-társasági taggá jelöltesse, Riedl is mindig mások felé tologatta akadémiai rendes tagságát, — s midőn Gyulai megkérdezte, akar-e tanszékében örököse lenni, Riedl nem lett volna Riedl, — ha kérdésére igennel felel. A régiek sohasem tartották magukat eléggé méltónak valamely komoly, tudományos állás betöltésére, — ma senki sem érzi magát ahhoz igen kicsinek.

Különben ez a túlzott szerénység, amelyet elődeinkbe legfőképen a tudomány iránti alázatos tisztelet és kegyelet oltott, — már az ő korukban sem bizonyult valami praktikusnak s ezt a fényűzést igazán csak ilyen „jellemesztétikusok“ engedhették meg maguknak. Másoknak be kellett érniök egy kis fényesre mázolt álszerénységgel, — vagy, ha szorult a kapca, inkább még arról is lemondani.

Mert Riedl igen találóan jegyzi meg Katona Lajos emlékezetében, hogy „nem tudjuk a tehet-

ségeket kellőleg ápolni“. Csak holtuk után eszmélünk fel néha... A legtöbb virágot az ember halottaskocsijára teszik; de ezért egy élettel kell fizetni. Elsősorban Péterfyre gondolhatott. „Kitüntetésre — mondja Riedl — inkább az számíthat, aki kijárja magának, mint a szerény érdem...“ „Mindenki pesszimiztikus, de ha a szerénység tiltakozik, hogy nem érdemel valami jutalmat, — ezt mindjárt elhiszik.“ (Ugyanezzel a gondolattal már Torma Károly méltatásában is találkozunk.)

Riedl Turgenyevről írt kis jellemzésében különösen kiemeli az író nagy szerénységét. Ha magunkra jellemző, amit másban meglátunk (arról nem is beszélve, hogy mit magyarázunk bele), akkor ez a tanulmány igen érdekes. Azt mondja Riedl: Turgenyev szerénysége végletes, de őszinte volt. Majd idézi Turgenyev szavait: „Nem tudom, nemzeti vagy privát jellememből folyik-e, hogy a lelkesedés nyilvános kifejezése rám oly kínosan hat. Ha azt kérdeznék tőlem, mit akarok inkább eltűnni, fogságot-e, vagy valami ünnepélyességet, én az elsőt választanám.“ Valóban végletes kijelentés, de egészen Riedlre ismerünk benne, midőn hasonló túlzásokra ragadtatta magát szóbakerülő jubileuma alkalmával. S a tapsot — melyet némely kollégája oly repesve várt — eltiltotta az egyetemen.

***

Ilyen tudattalan önmagára eszmélés lehet az is, midőn így jellemzi a nagy orosz író: a gyakorlati életben egy szeretetreméltó hibája volt: nem tudott semmit megtagadni. — Hamarjában nem is tudom, magáról beszél-e Riedl, vagy Turgenyevről... S mintegy mellékesen azt is megtudjuk, hogy „Turgenyev szeme csupa tűz és jóság volt”. Azt hiszem, gyakori eset, hogy az író más lelkében a magáéval rokon vonásra lelve, meg tudja belőle rajzolni emberének való mását. Hisz saját énjéből merít, oly egyszerűen, mint egy kútból, melybe belemártja vedrét.

***

De nem tudom, az is a szerénységhez tartozik-e, vagy már beteges idioszünkrázia, hogy még nevét sem szerette újságokban látni. Hogy a jubileumi ünnepeltetés neki csak gyötrelem lett volna (már szervi bajánál fogva is), — meg kellett értenem; hogy nemes önérzete berzenkedett a hozzá nem értők leereszkedő vállveregetésétől, vagy illetéktelen hozzászólásától, — azt is értem; ha ideges érzékenysége fájt — be nem vallottan — egy porszemnyi, véletlenül ráhibázott igazságtól, — még ez is megjárja. De hogy nevének nyomdafestékebe mártott betűitől mi irtóznivaló volt, — rejtély, fölösleges túlzás. E kényeskedés azt a benyomást kelti, mintha az eredetileg oly őszinte, meleg érzés

idővel vesztett volna intenzitásából, de növekedett volna absztrakt mivoltában. Az érzelem desztillált fogalommá válik. Már majdnem póz. Már-már az özvegyasszony puha, meleg kis könnyei jutnak eszembe, melyek ma még megható gyöngyökként hullanak bánatos arcára, — de évek múltán az ünnepi, pompázó gyász fogalmává sűrűsödnek, már szoborszerűen hatnak, s az örökkévalóságot hirdetik. Pedig, jaj a szoborszerű könnyeknek!

***

De lehet, hogy ezzel is csak úgy vagyok, mint sok egyébbel: még nagyon kicsi voltam, még hozzá kellett nőnöm Riedlhez, hogy megértsem őt. Ma még idegen nekem, ami holnap talán természetes velejárója érzelmeimnek.

***

Így voltunk a természet kultuszával is.

Hányszor csudálkozott rajtunk, mennyire közömbösek vagyunk, mennyire nem érezzük azt „az édes borzalmat, mely a mulékony embert elfogja a természet ésszel föl nem érhető nagyszerűségével és örökkévalóságával szemben!” Valóban, nem éreztük eléggé. A természet önmagában nem érdekes — mondtuk —, csak ha az ember szolgálatába szegődik, az embernek csak kulisszája, legfőljebb hangulatainak pillanatnyi hordozója lehet. S nem adott vissz-

hangot lelkünknek, mert nem is szóltunk hozzá. Fiatalok voltunk. Az „édes borzalmat“ inkább csak magunkkal, az emberi lélekkel szemben éreztük, melyet keresve-kerestünk. Nem hallottuk a madarak énekét, mert fülünket magunk felé fordítottuk s az erdő méla csöndje, a tenger örökegy hullámozása mit jelenthetett nekünk az emberi érzelmek és szenvedélyek nagyszerű fenségéhez képest? Az embert kerestük. Először az okosat, és senki sem volt elég okos; aztán a jót, de senki sem volt elég jó; s végül — ijedten — a: boldogát.

Meddő keresés.

S az ember végül testvéri részvétellel fogja meg embertársai kezét. Hogy megint csak elérjessze — és magára maradjon.

„A távolban egy zerge nyerít, Senki már rám nem hederít, A költő több rímet sem kerít. (Pech-falvi Riedl Frigyes.)“

***

Riedlt kétségbe ejtette a háború, kétségbe a forradalom és a Károlyi-korszak, a bolsevizmus idején pedig egészen elfeledte régi, kedves mon-dását: — „Lesz még szőlő, lágy kenyér!“ — s már csak e félénk szavakat ismételte: — „Ugye, nem fogjuk elveszteni a bátorságunkat?“ (Reménységünket és bizalmunkat.) S Rédey Tivadar-nál kételkedve rendelte meg azt a költeményt,

melynek így kell kezdődnie: „Kibontunk újra, büszke trikolór!”

Az ellenforradalom napján a mit sem sejtő gyermek ártatlan nyugalomával sétált a Dunaparton, míg az ágyúk szóltak (melyeket nem hallott), s a szomszéd utcákban gyilkolták az embereket. Szinte nem hittünk neki, mikor elmondta, hol járt, s szerettük volna körültapogatni, vajjon nem történt-e valami baja. Valóban — úgy hiszem — sejtelve sem volt róla, milyen halálos veszedelemben forgott. Vagy annyira bízott volna vadállatokat lenyügöző erejében? Igaz, megtörtént Gubbióban is, hogy a „fordólt farkas” jámboran fogott kezét Riedl lelki ősével, de ez csak a régi, legendás időkben járta, — most ellenforradalmár, aki ablaka redőnyeit le nem bocsátja, vagy az utcára mer lépni, — ha még oly tiszteletteljesen bozontos és hosszú is ősz haja, szegesen kopogós a cipője, — és tekintete szelíd, mint a prófétáké vagy szentké. A jószág dicsfénye hiába veszi körül nemes, enyhén imbolygó alakját, — feje porba hull az első golyótól. Vagy mégsem? Őrangyala megvédte a naiv gyermekeket? Vagy a láthatatlan sugár át- meg átjárta a vörös farkasokat és megfordulásra készítette őket?

Bizonyos, hogy bántatlanul került vissza.

***

Kommunista rajongóval különben már pályája kezdetén is volt alkalma találkozni.

Fiatal tanár volt a reáliskolában, midőn kolégája lett Györök Leó, a kiváló tehetségű festőművész, akit párisi tartózkodása alatt exaltált természete oly mértékben sodort bele a leg-súlyosabb politikai eseményekbe, hogy a kommun bukása után halálra ítélték. Menekülnie kellett. A tengeren — vitorláshajóján — még néhány évig nyugtalanul dobálta ide s tova a szél. Lelke megnyugvást sehol sem talált, s idegei már annyira betegek voltak, hogy csak az önkéntes halál tudta megváltani, negyven nappal Péterfy öngyilkossága után; Riedl szerint ennek hatása alatt. (Érdekes, hogy — bár akkoriban valóban nagy szerepet játszott Párisban — nálunk 1919-ben Frankl Leó felfedezői Györöknek még a nevét sem említették.)

Közelebbről érdekelte Riedlt a magyarországi bolsevizmus, a körülményeknek és az idők szellemének megfelelően kevesebb idealizmussal ismétlődő próbálkozása ama politikának.

Ennek eredménye is csak letörés lehetett, — tengernyi szenvedés árán.

Turgenyev — Riedl szerint — elsőrangú jellemzője annak az ifjúságnak, mely nem fiatal fiatalságában. Nagyön korán kezdi önmagát megfigyelni, nem hisz semmiben, nem becsül

semmit, gondolatainak nyugtalansága fölemésztí, anélkül, hogy a munka kielégítő érzését vagy a fájdalom nemesítő tüzét érezné. „Ez ama típus, mely, ha majd az uralkodó szellemi áramlat a politikába sodorja, szellemi nyugtalanságával, lázas erélyével, éretlen, forrongó eszméivel megteremti a nihilizmust!” Szerinte Turgenyev műveiből fogjuk megérteni a nagy, végzetes szellemi mozgalmak pszichológiáját.

A 60-as évek nihilizmusát az *Apák és fiúk*-ban jellemzi az orosz író. Itt a nihilista még egészen az elmélet embere; fonák bölcselkedő, de nem terrorista. Ez az első stádium. Az *Új föld* már a második stádiumban mutatja be a nihilistát; még egészen zavaros eszű, de már rájön arra, hogy szüksége van a népre; anélkül semmire sem megy. Ez a gyakorlati nihilista.

Turgenyev tovább nem jutott regényeiben. A többit megmutatta Dosztojevszkij az *Ördögökben*, és meghozta az idő.

Riedl halála előtt már csak Turgenyev *Ovzianikovjának* szavait idézhette volna: — „Mi lesz mindennek vége? Meg kell halnom, anélkül, hogy megértem volna a dolgok új rendjét? Jaj nekünk! A régi kihal és az új még nem érkezett meg!”

A legutolsó szeminárium zsúron beszédet

mondott Riedl, melyre ma már senki sem emlékszik. Pedig épp az elmulás fájdó melankóliája fogta el, midőn beszédje végén elképzelte, hogyan jön össze ismét e társaság húsz év múlva, s akkor tán eszébe jut valakinek, hogy volt egyszer egy öreg ember . . . hogy' is hívták?! . . . De hogy' is?! . . . *Már nem tudják a nevét.*

Hirtelen felugrott és szájon csókolta Karát.

E csók sajgó sebet égetett mindnyájunk lelkébe és forradása még húsz év múlva is meg fog maradni.

Hogy is lehetne őt elfeledni! Hisz különös, bízaregyénisége mindnyájunk fantáziájátizgatta. Oly annyira, hogy tanítványai közül többen akartak róla regényt meg drámát írni. Szerencsére egy sem készült el. (Benedek Marcell *Vulkánját* kivéve, melyben Riedl csak epizód-alak.)

Riedlt csak az írhatja meg, akinek alkalma nyílt őt közelebbről megismerni; s aki közelebb jutott hozzá, — még kevésbbé tudná megírni. Hisz közel jutni valakihez nem annyit jelent-e, mint tétova állni lelkének új és ismeretlen rejtélyei előtt?

Bizonyos, hogy érdekes volt.

De az is bizonyos, hogy érdekessége oly tragikus kiváltság volt, amelyért erősen meg kellett szenvednie.

